

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА
ШКІЛЬНА РАДА

КУЛЬТУРА

КОНСПЕКТИ

ПОДАЛИ Л. ГАЄВСЬКА ДЕНЕС І Я. МАСЛЯК

МЕЛЬБОРН АВСТРАЛІЯ
1986

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Що таке культура?

Культура - це досконалення світу довкола нас і в нас самих; творення й плекання цінностей духового й матеріального характеру людськими спільнотами (окремими народами, націями) без втручання природи.

Стисло кажучи, культура - це сукупність матеріальних і духових цінностей, створених людством протягом його історії.

Всі матеріальні цінності (засоби виробництва, сполучення, зв'язку) - становлять матеріальну культуру суспільства.

Досягнення: освіта, наука, мистецтво, література; всі галузі духової діяльності - становлять духову культуру суспільства.

Треба відрізнати культуру від цивілізації. Різниця між цими двома поняттями полягає в тому, що: культура творить духові цінності - мову, релігію, мистецтво, літературу... Цивілізація підкоряє природу, творить вигоди матеріального буття.

Які ділянки має культура?

Ділянками культури є: мова, релігія, мистецтво, література, філософія, наука, побут, державний устрій, право, етичні та моральні норми життя.

Найголовніші це - релігія, державний устрій, мистецтво. Ними, в основному, окреслюється тип культури: християнська, візантійська, ісламська.

Що таке мистецтво?

Мистецтво - це естетичне освоєння світу людиною на основі і в процесі художньої творчості, особливого виду людської діяльності, конкретно-чуттєвого, образного відображення дійсності з позицій певних естетичних ідеалів; одна з форм суспільної свідомості.

Має й інше значення, а саме - майстерність у виготовленні речей чи предметів, або у виконанні тієї чи іншої справи.

Крім всього іншого, мистецтво також є відбиткою історичного походження художньої творчості, її зв'язку з працею.

Що таке естетика?

Це є відчуття краси, замилювання в усьому гарному; насолода від спостереження, сприймання гарного, художнього.

Естетичне освоєння світу здійснюється в мистецтві різними художніми засобами в залежності від його видів і жанрів.

Які види, ділянки мистецтва існують у світі?

Ділянками мистецтва є: музика, малярство, скульптура, танець, театр, ужиткове мистецтво.

Що таке ужиткове мистецтво? Це - мистецька, художня обробка, окраса речей, які вживаються у повсякденному житті людини. Основою, головним складником ужиткового мистецтва є - орнаментика.

Що таке орнаментика? Це - взори, якими прикрашається речі щоденного вжитку. Найдавнішого походження є орнаментика геометрична. Пізніше прийшли до вжитку рослинна і тваринна орнаментики.

В чому полягає особливість української орнаментики?

В тому, що для кожного виду, кожної ділянки ужиткового, народного мистецтва існує своя орнаментика. Кераміка, дереворізьба, килимарство, вишивання, писанкарство - мають свою, окремішню, орнаментiku. Саме оця окремішність, особливість орнаментики, створює, затримує і стверджує стиль (види стилю в поодиноких ділянках) українського народного мистецтва.

Які є ділянки ужиткового мистецтва?

Ділянками, видами ужиткового мистецтва є: кераміка, вироби з костей та з рогів, вироби зі шкіри, з металів, килимарство, дереворізьба, скляні вироби, вишивання, стінопис, вироби з паперу та соломи, писанкарство.

Кераміка:

Україна має величезні поклади каолінових, придатних до обробки, глин. Волинь, Київщина, Поділля, Полтавщина, Чернігівщина, Херсонщина, Запоріжжя, Донеччина - всі дуже багаті цими глинами. Тому з давніх-давен на Україні заіснувало, удосконалювалося й триває досі мистецтво керамічних виробів.

Кераміка - це мистецька окраса ганчарських виробів, а ганчарство - це, власне, вироби з глини. В основному (найбільше) з глини виробляють посуд. Робилися також кахлі для обкладання печей в хаті. Кераміка - це ручно роблена окраса глиняних виробів. Справжня кераміка саме й відзначається мистецькою працею рук; орнаментика кераміки, ота мистецька окраса посуду чи кахлів з глини - робиться руками; руками наноситься орнамент на вироби з глини.

Кераміка в Україні - дуже старовинний вид мистецтва. Археологіч-

ні знахідки, історичні джерела, вказують на те, що мистецька кераміка в Україні була високо розвинена вже за часів Трипільської доби - 3500 років до Різдва Христового, отже близько 5000 років до наших часів.

Найбільше в кераміці застосовується геометрична орнаментика. До сучасної доби в кераміці найбільше збереглася орнаментика старо-княжої доби. На Київщині й на Полтавщині більше вживається рослинна орнаментика. В Галичині, на Гуцульщині, дуже гарно сполучається геометрична орнаментика з рослинною і тваринною.

Вироби з кости й рогу.

Ці вироби відомі також ще з Трипільської доби. Люди займалися мисливством, яке давало великі здобутки кісток і рогів, з них робили речі хатнього вжитку, різні прикраси. Ці речі з костей та з рогів прикрашали різьбою.

Вироби зі шкіри.

Шкіра також, перш за все, була здобутком мисливства, а в пізніші часи люди мали шкіри з освоєних домашніх тварин. Шкіру з вовною (волоссям) вживали на одяг, а зі шкіри вичищеної від вовни, вичищеної, робили взуття, пояси та інші потрібні в побуті речі. Як і всі ужиткові речі, так і речі вироблені із шкіри прикрашалися. Прикрасами виробів зі шкіри були: вишивка, металеві блискітки, намистечко, також і хутерко.

Металеві вироби, біжутерія.

Ці вироби в Україні відомі з дуже давніх часів. За часів грецьких колоній на берегах Чорного моря (2000 р. до нашої ери) виробництво з металів у нас стояло вище, ніж на землях самої Греції. Особливо чудовими були ювелірні прикраси - біжутерія - з бронзи, золота, срібла, дорогоцінного каміння. Робили також металевий посуд, зокрема - вази, чаші. З приходом християнства, з металів стали виробляти надзвичайної краси церковні речі: хрести, чаші, обкладинки до євангелії, рами до образів, а то й цілі образи.

Ткацтво

Ткацький промисел (виріб матерії) був добре розвинений ще за старо-княжої доби. Вже тоді було виробництво матерії з льону й конопель. В ті часи було багато й привозних матерії, головню з Греції: полотна, шовки (поволока), вовну. На матерії була дрібна геометрична й рослинна орнаментика; переважали великі кола, в яких зображува-

лися різні знаки, рослини, тваринні мотиви.

Ткацький промисел був, перш за все, індивідуальний (кожен виробляв матерію для власного вжитку, для своєї родини); пізніше прийшов час на промислове ремісництво, коли хтось став виробляти-ткати матерію не лише для власного вжитку, а й на продаж.

Поступово розвиваючись і поширюючись, ткацтво в 15 стол. стало об'єднуватися в ткацькі цехи (об'єднання).

В 16-му столітті ткацтво вже поділялося на окремі галузі: матерії, сукна, килими, рушники, гафти.

З 18-го століття засновано перші фабрики (перша в Бродах), де вироблялася вже й шовкова матерія. Для цього виробництва на Поділлі стали плекати морву-шовковицю, на якій плекається метелик-шовкопряд.

Ткацькі вироби багато прикрашалися перетикуванням срібними й золотими нитками.

У всі часи існування ткацтва було дуже поширено домашнє, хатнє виробництво.

К и л и м а р с т в о

Найстаріша згадка про килими в Україні походить з 912 року при описі смерті й похорону князя Олега. Можна припускати, що килимарство в нас розвинулося під впливом Візантії, яка довозила килими на продаж, а також кочових племен-номадів, які мали в ужитку биті з вовни килими.

З 15-го стол. килимарство в нас розвинулося вже власного виробу й властивої нам орнаментики. Найбільше килимарство поширилося в 18-19 стол. Дуже було поширене ткання килимових верет, плахт, крайок, ряден та інших ужиткових речей.

Д е р е в о р і з ь б а

З дохристиянських або ранньо-християнських часів українська різьба збереглася майже виключно на небагатьох архітектурних деталях та уламках, що була виконана на мармурі, шифері та інших каменях. В цих пам'ятках виразно позначається греко-візантійський характер орнаментики, однак у більшості він має своєрідну притаману нашому народові орнаменту.

Особливо розвинулася, удосконалилася дереворізьба з 17-го стол. Особливою досконалістю, художністю й майстерністю відзначилася дереворізьба в церковному будівництві, зокрема на Гуцульщині, багатій на дерево Карпатській частині України.

Зразки дереворізьби:

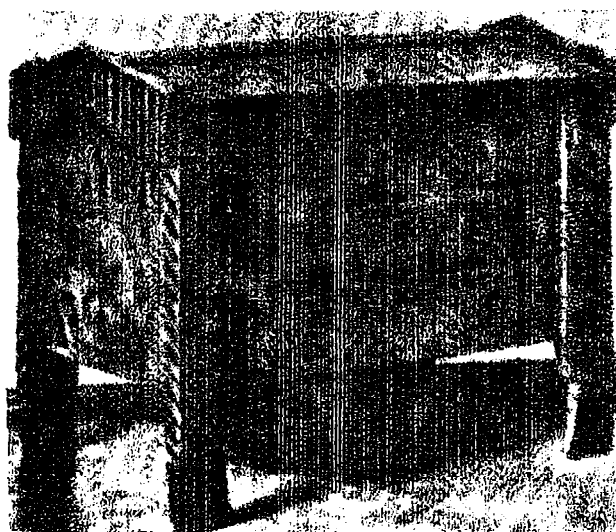
МОТИВИ

ДЕТАЛІ
ТАРІЛКИ

КОРЕЦЬ НА ВОДУ.

СКРИНЯ

На жаль, в більшості, саме ці, надзвичайної цінності пам'ятки, знищені советською владою, яка войовничо нищила й нищить релігію, віру в Бога, а з тим і церкви.

Дереворізьбою прикрашалися доми, покої шляхти, козацької старшини, а пізніше й селянські хати. В селах, крім хат, прикрашали дереворізьбою також і господарські будови, господарські речі. Чудової роботи різблені: сволюки, рами на вікнах і дверях, мисники, шафи, столи, стільці, скрині, вози, ярма, деталі вітряка і т.п. Особливою красою відзначалася різьба на дрібних ужиткових речах, як то: підсвічники, тарелі, касетки, сільнички, порохівниці, церковні хрести, панікадила. Найкраща дереворізьба в гуцулів.

В и р о б и з і с к л а

Найдавніші вироби зі скла походять з дохристиянських часів. Знаходять зразки, зокрема намисто, в скитських і грецьких могилах. З перших сторіч нашої ери маємо чудові зразки посуду, прикраси (браслети, намисто), знайдені в Керчі, Наддніпрянщині, Галичині. Починаючи з 11-го стол. в Україні вживався вже скляний посуд поруч з керамікою. З 12-го стол. вже виробляли віконне скло. З 17-18 стол. скляне виробництво поширилося по всій Україні.

С т і н о п и с

В найстаріших часах стінопис застосовувався не так для окраси, як більше як "запобіжний захід". Написували різні знаки (чарівні) на стінах будівель для худоби, для зберігання харчів, маєтку, - як оберігання перед злими силами природи, від лихого ока. В хатах такі знаки робилися над дверима, вікнами, на печі.

А в пізніших часах залишився вже, як спосіб окраси, очевидно, переважно в хаті. Розписувалося, розмальовувалося, перш за все, піч, довкола вікон і дверей, робився розпис і на стінах, на стелі.

Стінопис найбільше був поширений на Поділлі, потім поширився по всій Україні. Плекається й тепер.

В и ш и в к а р с т в о

Вишивання в Україні дуже давнього походження. Є знахідки вишиваних рештків з ранньо-княжої доби. Вишивка найбільше застосовувалася для окраси одягу. Вишивалися також речі для прикраси хати.

Дуже широко вживалася вишивка для прикраси церков. В найдавніші часи вишивані режі клалися в гріб покійникам. Лице гетьмана Данила Апостола, в домовині, було накрите вишиваною хусткою. Вишивані

рушники й хустки були здавна складниками сватання, весілля.

Найперше на одягові вишивка вживалася на церковних ризах. Потім вишивкою стали прикрашати одяг шляхти, козацька старшина. Від них вишивка пішла в народ, у села, де розвинулася в безліч форм, стилів, характеру взору, кольорів і орнаментики. Саме в народі, в сучасну пору, найбільше затрималася.

Найпоширеніші стіби вишивання: мережки, хрестики, низ, переволікання, гафт.

Вишивають на полотні по чисниці (рахуються нитки полотна); на інших матеріялах – по канві, малюнку. Вживаються нитки льняні, шовк, металеві (золота, срібна нитки).

Українське народне убрання має найбільше різноманітних форм орнаментів, розміщення цих орнаментів, способу вишивання (стібів). Найголовнішою й найбільш оздобленою частиною українського народнього одягу є: в жіночому – рукава сорочки; в чоловічому – пазуха і комір.

Вишиваються обруси на стіл, сервети й серветки, доріжки, рушники, пошивки на подушки.

Вироби з соломи та паперу

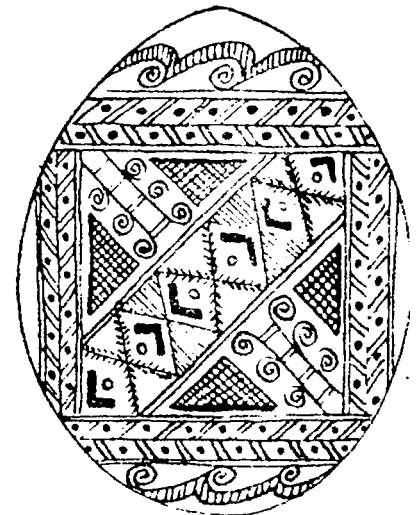
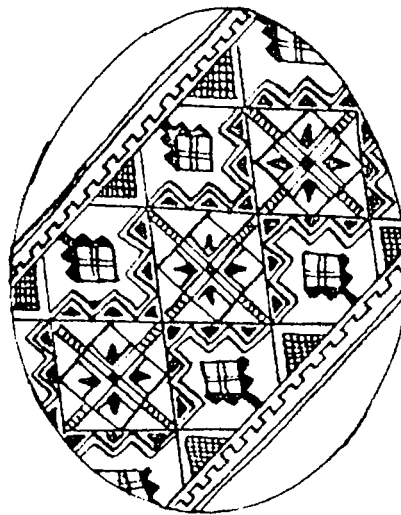
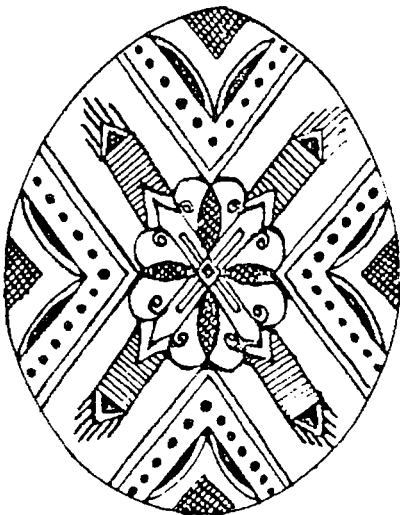
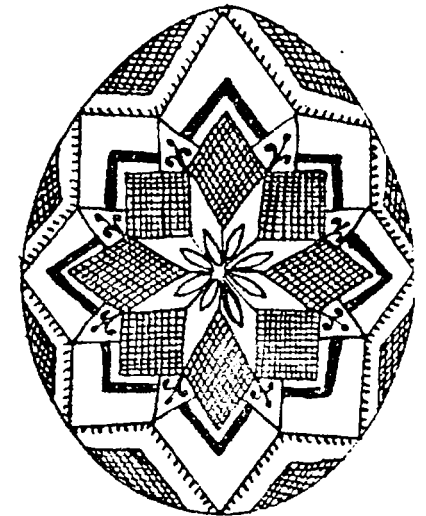
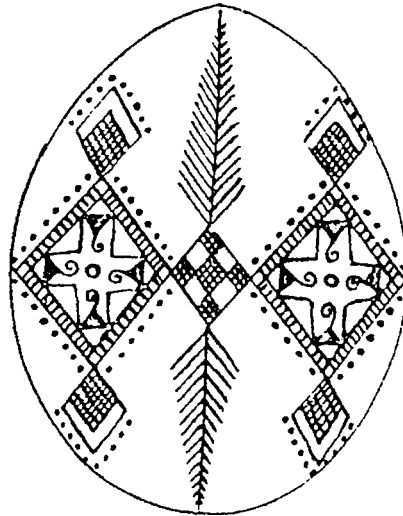
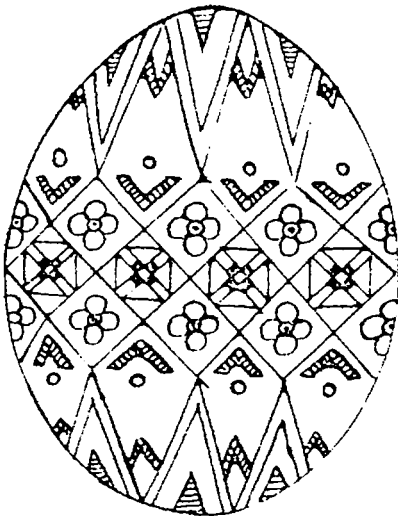
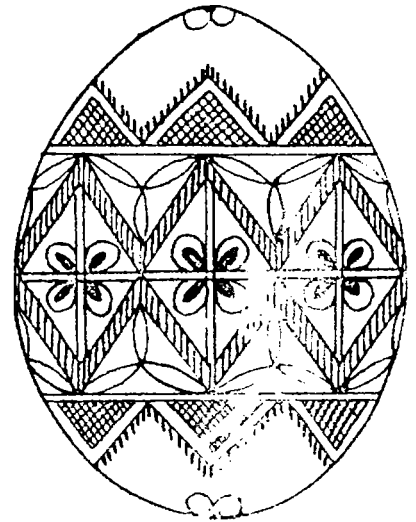
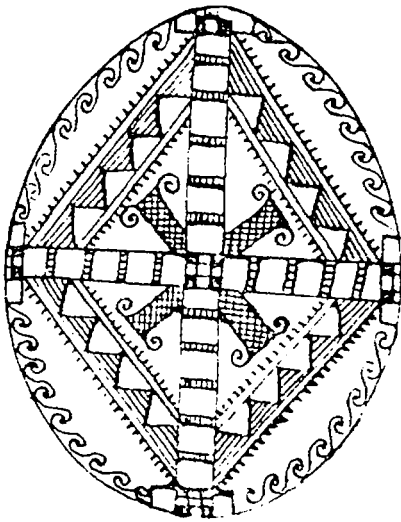
З найдавніших часів з соломи роблять літні капелюхи – брилі (бриль-капелюх з широкими крисами від сонця), також різні дрібні окраси до хати: квіти, голуби, хрестики. Роблять також і касетки, прикрашені соломкою, і то різними способами. Соломкові вироби відомі з часів до нашої ери.

Паперове виробництво в Україні постало з 19-го століття, то вже широко. Але вже з 16-го стол. було воно в Галичині й на Волині, з 17-го стол. на Подніпров'ї. Перш за все то були гарно прикрашені оправы до книжок, папір до писання; потім почалося виробництво тапет-паперу для оклеювання стін. Робилися гарні паперові (переплітані) рушники, квіти для окраси хати, церков.

П И С А Н К А Р С Т В О

В українському народньому мистецтві писанки мають своє особіне місце, славляться серед інших народів з огляду на свій мистецький рівень, багатство орнаментики й високу техніку. Українські писанки займають перше місце серед писанок інших народів. В українському народньому мистецтві писанки стоять поруч кераміки й вишивки.

Писанка має дуже старе походження, ще з передхристиянських часів.

Очевидно ще з тих часів зберігає вона символічне, обрядове значення.

Обряд : для писанок відбирають яйця курей-первісток, себто тих, що почали вперше нестися, молодих; вода до мішання фарб має бути з розтопленого снігу. В рік, коли випадає пізній Великдень, воду зі снігу заготовляють заздалегідь. Під час писання писанок до хати можуть входити лише "чисті" - здорові, праведні люди.

Орнаментика на писанках переважно геометрична, але є у вжитку також рослинна і тваринна.

В Карпатській частині України писанки пишуть писальцем, застосовують до писання віск, яким покривають частини орнаменту призначені до різних кольорів. В Придніпрянщині писанки малюються пензликом.

Яйця фарбовані якимсь одним кольором називаються крапанками. Крапанка, на якій надряпано простенький орнамент кінчиком гострого ножики чи голкою, називається дряпанка. Яєчко помальоване плямками різного кольору називається - крапанка.

ДАВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

На підставі ^археологічних знахідок, які фактично є найбільш вірогідними джерелами історичної документації, стверджено, що українське народне мистецтво сягає в дуже давні часи, часи віддалені від нас цілими епохами, тисячоліттями. Про це твердить орнаментика на прадавніх виробках, яка й дотепер, на подібних виробках, не змінилася в своєму характері. Наприклад орнаментика на ганчарських виробках (кераміка), на писанках, на вишивці.

Які види мистецтва були початковими?

Кераміка, вироби з кісток, рогів, шкіри, килимарство; потім - скло, вишивка, писанкарство.

Послідовність розвитку

Мірилом хронологічного поділу (що за чим приходить) в українському народньому мистецтві є - орнамент. Однак, треба брати до уваги й те, що мистецька обробка тісно пов'язана з технікою виробництва, можливостями обробки того чи іншого матеріалу.

Геометричні мотиви орнаменту слід уважати найдавнішими, початковими. Ці мотиви зустрічаються в орнаментиці всіх народів, в яких розвивалося народне мистецтво. Українська орнаментика має свої власні стилістичні й композиційні прикмети, а це дає підстави твердити, що українська орнаментика має самостійне походження. В українському народньому мистецтві геометричні мотиви мають виняткову

перевагу. На другому місці слід поставити орнаментику рослинну, а наостанку тваринну орнаментику, яка ввійшла до вжитку найпізніше.

ВАРТІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

Найкращим, найбільш вірогідним способом вияву вартости будь-якого мистецтва, є порівняння виробів, видів мистецтва різних народів. Найкращі, найбільш вартісні мистецькі набутки, мають народи європейські. Україна належить до родини європейських народів, а тому її мистецтво слід порівнювати з мистецтвом європейських народів.

До оцінки мистецьких виробів не береться до уваги орнаментику, вона в багатьох народів подібна. Береться до уваги техніка, майстерність, дбайливість виробу; тривалість у вжитку і збереженні виробу.

В Парижі, в різних містах Італії, в різні часи, (в 19-му, на початках 20-го стол.) влаштовували міжнародні виставки, в яких брали участь й українські мистці, їх вироби. На тих виставках визначено:

1. перше місце українським писанкам;
2. дереворізьба -- перше місце припало українським виробам разом з еспанцями та естонцями;
3. з греками поділено першість у килимарстві та вишивці.

. ---.---.---.---.---

Варто при всьому тому відмітити, що українська музика займає друге місце, після італійської.

В кількості та різноманітності народніх пісень Україна має перше місце, маючи понад 200 тисяч пісень (О.Гончар).

.---.---.---.---.---

ЗРАЗКИ КЕРАМІКИ:

ТРИПІЇСЬКОЇ ДОБИ-

СУЗАШІ

СИВА ДАВНИНА

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

Кожний нарід шукає свого минулого, свого походження, доказів давности існування свого народу, коренів походження.

Ми, українці, теж того шукаємо й, на щастя, в наші часи вже маємо поважну документацію старовинности походження нашого народу; старовинного, аж кількатисячолітнього коріння в нашій рідній землі -- Україні. Маємо писані літописи з княжої доби; легенди й перекази про давні часи, про існування слов'ян, слов'янських племен. Про дуже давні часи дає нам відомості наука -- археологія, а також записи істориків -- асирійців, іранців (бо саме з ними, з азійськими народами, наші предки мали найдавніші зв'язки). Також пізніші записи візантійських, грецьких істориків таких, як: Пліній Старший, Тацит Публій, Птоломей Геродот.

Найбільш правдомовні відомості про наше минуле дають археологічні знахідки. В Україні, як і в Греції, археології почали приділяти увагу вже в 10-12 століттях нашої ери, себто в княжій добі. З тих часів є записи Никона Печерського (літописця), де згадується про розкопки давніх могил, городовищ. Митрополит Петро Могила (17 ст.) переводив розкопи Десятинної церкви в Києві.

Від кінця 19-го століття й до наших днів, в багатьох місцях України, переводяться археологічні розкопи. Археологи, протягом так довгого часу, знайшли й ствердили багато цікавого й цінного про нашу сиву давнину. Найголовніше -- відкрито й документовано величезною кількістю знахідок велику й високу культуру, яка існувала на наших землях у 4-му, 3-му, 2-му тисячоліттях до нашої ери. Названо цю культуру -- Трипільська культура, бо найпершу знахідку, випадково, знайдено біля села Трипілья, 50 кілометрів на південь від Києва, над Дніпром (1880, археолог Хвойна).

Найперше, протягом довгого часу (кілька десятиліть) знаходили, розкопували селища-села. Поступово установили, що Трипілья мало три доби, їх названо: раннє, середнє, пізнє Трипілья. Селища ранньої доби (4 тисячоліття до нашої ери) складалося з великих (на цілий, великий рід) хат, які будувалися наполовину землянками, тобто -- до половини висоти хата була у викопаній ямі. Хати уставлялися колом, утворюючи посередині площу. Селища будувалися на луговинах біля річок. Довкола селищ були непрохідні ліси, в яких було багато звірини. Населення займалося рибальством, мисливством

(ловили дику звірину); вже в ті часи в Трипільлі було високорозвинене хліборобство. Доказом того є знахідки в розкопках, а саме: у великих керамічних посудинах зерно пшениці, ячменю, проса, горох.

Вже в ті давні часи наші предки, будуючи житло-хату, дбали про вигоди, найперше: підлоги в хатах укладалися мушлями, пізніше випаленими з глини плитками, очевидно, застерігаючись від вогкості. Крім того в хатах будувалися вогнища-печі; в деяких, дуже великих хатах, будували по кілька таких вогнищ.

Археологічні знахідки в розкопах виявили аж надто багаті зразки тодішньої кераміки. В кожній хаті знаходили багато черепків (побитого посуду) і цілої посуду, майстерно зробленої з глини, прикрашеної художньою, ручно мальованою орнаментикою. В ті часи ще не знали, не мали багато кольорів; посуд робилося з глини бронзового, червонуватого кольору, а розмальовувалося чорним і білим. Орнамента була особлива: хвилясті лінії, що в'язалися в кола, півкола, схрещувалися в геометричні в'язі. Ця орнамента Трипільля має тепер свою назву -- меандр.

В ранній добі Трипільля виробництво кераміки, а також і потрібних у господарстві речей з каміння, костей, рогів було особисте -- кожен виробляв усе потрібне сам для себе. В розкопках селищ раннього Трипільля знайдено зроблені з кременя різні дрібні прилади, які вказують, що вже переробляли зерно на борошно. Подекуди вже траплялися вироби-прикраси з міді. Мідь довозили з Карпат, пізніше -- з Кавказу.

Розкопами знайдено, що в середній добі Трипільля були вже виробничі осередки -- майстерні, в яких вироблялося кераміку та інші вироби на ширші потреби, на обмін чи на продаж. До таких майстерень, мабуть, довозили потрібні матеріали (глину, матерію, кремень, кістки) з дальших місцевостей.

Очевидно, в розкопах не знаходять ні одягу, ні взуття. Але на глині, на землі, на стінах, на посуді є відбитки матерії. Подекуди, навіть, можна побачити сліди вишивки. Серед знахідок є приладдя, які вказують, що вже в ті часи вміли прясти нитки, ткати матерію. Знайдено рештки ручних ткацьких приладь. Найдавнішу матерію виробляли з рослинного волокна, пізніше вже й з вовни.

В добі середнього Трипільля вже було освоєно худобу: коня, корову, овечок, собаку. Як доводять археологи різних країн світу, багато худоби найдавніше було освоєно саме в Україні. Газета "Нью-Йорк Таймс" з 19.1.1973 р. подала знімку-мапу, де показано, в яких

місцях найдавніше було освоєно худобу. Отже Трипілля мало високу хліборобську культуру, а поруч велося й скотарство.

В розкопах знайдено також рештки, або відбитки музичних інструментів: сопілки, решета, бубна. Значить наші предки-трипільці були музикальні.

В усі часи існування Трипільської культури суспільним устроєм був матриархат -- жінки керували життя спільноти. Доказом поваги й пошани жіноцтва в тих часах є статуетки жінок, яких дуже багато знаходять у розкопах. Статуетки виліплені з глини, помальовані на червоно. Найбільше зі складеними на грудях руками. З історичних записів азійських народів, греків, довідуємося, що в ті прадавні часи скрізь у світі, в різних народів, а в нас (у Гіпербореї) найбільше шанували Велику Матір. Саме Велика Мати-Природа давала все живе світові; Мати давала життя новій людині-дитині. Отже тому Мати-жінка мала найбільшу пошану, всі її слухали.

Науковці різних народів вважають, що саме жінки перші дійшли до винаходу хліборобства, що саме жінки перші освоїли худобу.

В Україні, в багатьох місцевостях, і тепер ведуться археологічні розкопки. Трипільська культура розляглася дуже широко теренами України: Правобережна Україна, Поділля, Волинь, Галичина, Буковина, Карпати, Закарпаття. В деяких місцевостях новіші (пізніші) селища лежать на старіших. На Буковині, біля міста Холма, є горб, який археологи розкопали й назвали його "Земляна книга". Ця "книга" має 10 сторінок, 10 нашарувань життя в різних часах, різних культур з тим, що на самому споді (під усіма нашаруваннями) є залишки неандертальської людини.

Недавно відкрито й розкопано особливо цікаве поселення -- трипільське місто біля села Майданецьке на Уманщині (на півдні Києва). Це велике місто, якому біля 5000 років. Мало воно 2000 домів, деякі з них дво-три поверхові. Площа деяких домів сягає 500 квадратних метрів. В домах -- опалення, каналізація. Знайдено там багато жіночих статуеток, чудову мальовану кераміку, рештки ткацьких верстатів. Стіни домів, всередині й зовні, розписані стінописом. Обраховуючи площу й кількість домів, припускають, що в тому місті могло мешкати 15000 - 20 000 осіб.

Було відкрито й розкопується далі інші такі великі міста, які названо за назвою сусіднього сучасного селища: Доброводи, Таллянка, Володимирівка -- всі на Уманщині. Мабуть саме тут, на Уманщині, був центр Трипільської культури.

Д Е Р Ж А В А А Н Т І В

В 4-му столітті нашої ери слов'яни опанували широку територію від Дунаю і Балканів до Озівського моря. З кінця 4-го століття вони виступають, як окрема група під назвою -- анти. Анти створили першу слов'янську державу. Невідомо точно меж держави антів, але відомо, що осередок її був на центральних землях України, між Дніпром і Дністром. Відомо також, що анти об'єднали слов'янські племена, а також і чужі, які в ті часи були на їх землях -- рештки готів, греків, іранців.

Громадський лад в антів був демократичний, про це згадують грецькі історики. В антів був верховний керівник -- князь, але всі справи, події, обговорювалися й вирішувалися радою старших, досвідчених людей.

З антських князів відомі в історії такі імена: Бож, Мезамир.

Антам доводилося багато воювати, бо багато на них нападали. Відомо в історії про великий, грізний похід антів на Візантію.

К И Ї В С Ь К И Й Т Р И К У Т Н И К

"Київський трикутник" це територія обмежена Дніпром на сході, річкою Стугнуою на півдні і річкою Ірпін'ю на півночі, а з заходу забезпечена міцними, добре укріпленими валами. Тому, що ця територія має форму неправильного трикутника, її й названо трикутником, а тому, що Київ є центром тієї території, названо -- київським.

Група студентів Київського університету,десь біля 20-25 років тому, випадково, відкрила рештки валів-укріплень на дальніх околицях Києва; зацікавилися тією знахідкою археологи, стали робити розкопки, що дало можливість ствердити дуже цікаві речі, про які скажемо далі.

У Києві побудовано багато ліній підземної залізниці-метрополітену. Прокладаючи лінію під Подолом (низька частина Києва над самим Дніпром), досить скоро працю було спинено через археологічні знахідки. Там почали працю археологи, розкопуючи й вивчаючи рештки давнього поселення, найдавнішого Києва.

Вже стверджено, що це місто існувало в 5,6,7 століттях нашої ери, значить -- за життя й панування антів.

Територія "Київського трикутника" була відмежена з трьох сторін річками, що на ті давні часи робило цю територію з трьох сторін недоступною. Четверту сторону, західню, вужчу сторону трикутника

укріплено могутніми валами, які, в першу чергу, з'єднали верхів'я річки Стугни з річкою Унавою, що впадає в річку Ірпінь. Коли довелося територію трикутника побільшити, поширили її до річки Рось на півдні, поєднавши валом верхів'я річки Стугни з Россю. Подекуди вали побудовано було й берегом річки для більшого скріплення й забезпечення місцевості.

Вали побудовані так: покладено горами дерева, які щільно й товсто насипано землею. Отже, як на ті часи, ця територія була дійсно неприступна.

Але треба собі уявити, який сильний, як добре організований нарід цю територію скріплював, будував ті вали -- скріплення. Треба було дуже доброї організації, щоб забезпечити робітників для будови, охорону, житло й харчування для всіх. З решток, які знаходять археологи в розкопах тих валів видно, що для спорудження їх працювали чоловіки й жінки.

Що територія трикутника була, дійсно, міцно забезпечена, неприступна, свідчить те, що на ній (при всіх пошуках археологів) зовсім нема ніяких решток від будь-яких наїзників, номадів. Значить -- сюди вони не могли дійти, вдертися.

З того висновок, що нарід (чи його частина, може провід), який тут жив, був, в першу чергу, добре зорганізований, міцний, войовничий. Беручи до уваги час існування "Київського трикутника", часи панування антив, можна вважати, що саме тут був осередок, центр, держави антив. Якщо анти, слов'яни, були нащадками трипільців, значить -- нашими ближчими предками.

Л.Гаєвська-Денес

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО КУЛЬТУРУ

Слово культура походить від латинського "колере", що означає: плекати, розвивати.

Джерелом культури й усього людського поступу є три прикмети людського духу: розум, почування й воля.

Завдяки тим прикметам, людина завжди намагається покращати своє життя й удосконалити себе. У висліді, вона стремить до поступу, робить винаходи та творить мистецькі цінності.

Людська дія йде в двох напрямках:

1. Людина творить те, що їй потрібно для покращання життя, й тому творить винаходи, тобто поступово розвиває свої механічно-конструктивні здібності (пр.: будова хати на зруб).
2. Людина вдосконалює себе духово і творить мистецькі цінності, тобто поступово розвиває свої духово-творчі здібності, продукти людської уяви.

Беручи до уваги ці три прикмети людського духу, сучасна модерна наука признає три ділянки творчого вияву:

1. Розум -- предмет його діяння є наукова творчість.
2. Почування -- їх виявом є мистецька творчість.
3. Воля -- дії людської волі зв'язані з поняттям моралі.

Точної, всеохоплюючої дефініції немає й не може бути. Культура є поняттям складним, багатогранним й нескінченим, бо людина стремить до поступу й самовдосконалення й тому, як довго живе на світі людина, так довго культура буде розвиватися й поширюватися.

Енциклопедія Українознавства каже, що слово культура означає: "Удосконалювання світу довкола нас і в нас самих, творення й плекання цінностей духового й матеріального характеру." Ця дефініція слушно кладе головний наголос на:

1. Творчість і ^свдоконалювання вартостей, тобто на найважливіший елемент культурного процесу -- творення культури й її сприймання.
2. Це визначення, чи дефініція поділяє культуру на: духову й матеріальну (цивілізацію).

Є ще декілька інших дефініцій культури, з яких для нас важливою видається дефініція англійського класика, Арнольда Метью. (Книжка: "Культура й анархія", 1969.) "Культура -- це знання найкращого, що подумане й сказане на світі". Тут потрібно доповнити: "й знання того, що зроблено". В тій дефініції головний наголос поставлено на знання, що є дуже важливе для зрозуміння термінів: куль-

тура й культурність. Без знання культури ми не можемо ні її пле-
ти, ні збільшувати, бо знання культури це одночасно й мірило самої
культури й культурности людей, що є її носіями й творцями.

Творець, чим більше знає про культуру, чим культурніший він сам,
тим більше він може зробити для збільшення культури. Людей без
культури нема. Є лише люди з більшою або меншою культурою.

Ми говоримо, в першу чергу, про духову культуру, яка не розра-
хована ні на яку матеріальну користь, а ^йпризначена для духового зба-
гачення людини, для поглиблення її внутрішніх вартостей, для її
ушляхетнення. Тобто духова культура є психологічною потребою, в пер-
шу чергу, емоційною, нераціональною й неекономічною. Це, властиво,
"потреба непотрібного", або, як дуже влучно схиарактеризував у афо-
ризмі письменник Ігор Костецький: "Народня культура --- це вишива-
ний рушник, мінус потреба ним витиратись". Логічно беручи й раціо-
нально думаючи, людство могло б обійтись без музики, малярства,
скульптури і т.п. Але людина має почуття краси. Те, що інакше назива-
ємо естетичною силою життя, яка дає людині вдоволення і поштовх
до творення або сприймання створеного.

Для кращого зрозуміння сказаного, наведу тут малий уривок з
книжки Івана Волошина "Прекрасне живе вічно": "Люди прагнули при-
красити своє житло, мисливську зброю, знаряддя праці, одержу й по-
суд. Вони наче бачили в кожному витворі своїх рук дві його сторо-
ни: корисність і красу. Здавалося б, навіщо робити глиняні горнята
гарними? Хіба не однаково, в якому горщику тримати воду, молоко чи
мед?.. Але людина міркувала інакше: горщик повинен мати приємну
для ока форму. Тому вінця й шийку цієї посудини людина робила округ-
лими, опукло виповняла боки, виточувала гарне дінце, а потім ще
й по всіх тих викруглених площинах виліплювала чи малювала красиві
орнаменти." (Слово "орнамент" походить від латинського "орнаре" --
прикрашувати).

Отже назовні, найбільше виявляється багатогранна й різноманіт-
на духова діяльність людини -- у сфері почуття, якому допомагають
п'ять людських чуттів: зору, слуху й дотику і, в меншій мірі, -- ню-
ху і смаку. Через них людина повністю сприймає та пізнає всі явища
зовнішнього світу, які потім творчо перетворює на підставі внут-
рішнього відчуття й уяви. Цей процес переміни фізичних явищ ^{на} вищі
духові явища називаємо мистецькою творчістю.

Першим поштовхом до мистецької творчості є почуття краси. Дру-
гим, не менше важливим поштовхом є стремління людини до безсмертя,

так звана психоґенетична причина, спільність культури й релігії як явищ. Культурна творчість -- це свідома чи підсвідома боротьба людини з неминучою смертю. Людина творить, щоби своїми творами жити в пам'яті бодай тих, що її пережили. І це стремління до безсмертя є далеко сильніше за самозадоволення з творчого гону за красою.

Але, попри те все, людина є суспільною істотою й без цього суспільства у більшості випадків вона неспроможна жити.

Живучи в більшому гурті, як рід, плем'я, нарід -- люди нормують життя громади і творять суспільну традицію й культуру, передавану з покоління в покоління. Вдосконалює громадсько-народне право, державний лад та законодавство. Культура матеріальна й суспільна поєднуються в одну під назвою цивілізації, метою якої є поліпшити людські умови матеріального життя, даючи їй вигоду (комфорт), безпеку, здоров'я й добробут.

Отже, реасумуючи сказане, перейдемо тепер до визначення терміну національної культури.

Кожна нація має своєрідне й неповторне світовідчужання. Тож кожна культура, а тим самим й українська, має такі елементи в мові, літературі й мистецтві, що є унікальними, неповторними й неперекладними, тобто виключно питомими їй. І саме ті елементи творять різниці між національними культурами, які поза тим мають між собою багато спільного, подібного, а навіть й такого самого. В основі всі культури однакові своїм змістом. Однак форми різних культур у різні часи є різні.

Культури не різняться між собою тим, що вони говорять людині, але тим, як вони це говорять, щоби було для даного покоління доступне, зрозуміле і сприйнятливим. В цьому саме полягає функція національної культури.

Дефініція української національної культури подана за Всеволодом Голубничим: "Українська національна культура -- це знання розвиване й передача всього того найкращого й найпотрібнішого, що було сказане й створене в Україні та в світі про життя, його аспекти, його відвічні істини й проблеми. Це все -- те, що українці збільшують і передають як свій національний скарб у спадщину із покоління в покоління і що вони дають теж світові, цілому людству, усім країнам свого розселення, як свій власний, неповторний та оригінальний внесок у підтвердження і пояснення життя в усіх його найрізноманітніших проявах.

Культура кожної нації узалежнюється від духових прикмет народу, його кліматичного, фізичного й матеріального життя. В кожний час

культура складається з трьох елементів:

1. З елементів власного минулого, які збереглися й вижили.
2. З елементів нових, які щойно створені.
3. З елементів, що прийшли іззовні від інших культур і асимілювалися, тобто народ перетворив їх на свій лад.

Головною складовою частиною української культури є культура більшості, тобто материк -- Україна. На місцях поселення витворюються деякі відміни в культурі, спричинені вищезгаданими причинами. Тож можемо говорити про культуру американських, канадських чи навіть австралійських українців. Але, якими б ці відміни не були, доки їх носії почувають себе українцями і в якийсь спосіб пов'язані культурно з Україною (пр.духово), доти таку культуру треба вважати як частину української національної культури.

З-поміж елементів духової культури дуже важливим є мова. У країнах поселення з погляду української культури українська мова є необхідною, бо мова -- це ключ до пізнання культури й користування нею (література, театр, спів), не конечно : музика, малярство, танок.

Українська писемна мова занепадає скоріше, як усна, тому треба головну увагу звернути на писання. Коли молоді покоління навчаються читати й опанують писемну мову, то двері до пізнання української культури їм будуть відкриті. Дитина від 5 року життя починає розуміти приналежність до етнічної групи. Ця свідомість розвивається й закріплюється від 9 до 18 років. Треба дітей змалку привчати до двомовності. Коли ж і батьки будуть вільно говорити двома мовами, тоді в дітей не буде комплексу меншевартості.

Культура твориться протягом століть спільними зусиллями поколінь. Маючи свій власний стиль, культура надає народові його національне обличчя, яке відрізняє його від інших народів. Тому культура є найбільшим скарбом народу, цінність якого невислі оцінити жодною валютою світу. Бо нарід може втратити свою державу, мову, часом навіть територію, але коли тратить свою культуру, -- перестає бути народом, бо вартість народу міряється саме рівнем його культури.

xxxxxxxxxxxxxxxx

А Р Х І Т Е К Т У Р А

Архітектурою називаємо будівельне мистецтво, уміння творити гарні будови. Не всі будови гарні, зокрема ранні житла, які мали одну мету: охоронити людину від непогоди та бути місцем сталого осідку. Первісна людина не дбала про красу будови, а головним чином про її сильну конструкцію та вигоду. За час історичного розвою, будова житла зазнавала великих змін, почавши від примітивного шатрового житла із звірячих шкір, аж до модерних хмародерів.

Архітектура належить до просторового, або пластичного мистецтва, так само як малярство, різьба і гравюра. Назва походить від грецького слова "архітектон", що означає - будівничий..

Коли люди впоралися з будовою власних жител, тоді почали будувати житла для своїх ідолів -- богів. Первісна людина вірила, що в тому житлі, збудованому для богів, вони насправді живуть. Віра в силу богів та страх перед ними казали людині будувати для богів більші й кращі житла, щоб прихилити їх до себе. Згодом, крім богів, поставала світська влада, а її керівник, залежно від прийнятої назви (цар, король, князь), теж потребував відповідного для себе житла. Так ось поставали перші архітектурні будови: храми для богів та палати для царя та його прибічників.

Кожний архітектурний твір має дві головні властивості:

1. Основні частини (елементи) технічної структури.
2. Стильове опрацювання тих частин (елементів).

Елементи, або основні частини архітектурної структури (будівельної пов'язаності) такі: стіни - передня так звана чолова, або фасада. Дві стіни, суміжні з фасадом, називаються причілками й задня стіна.

Фундамент -- на нього спираються стіни в ґрунті (звичайно, поданий в плані будови).

Стеля -- покриває стіни згори.

Підлога -- або долівка проти стелі.

Портал -- це вхід до приміщення з дверима й одвірками, звичайно, в чоловій стіні (фасаді).

Вікна з рамами "лутками" для освітлення приміщення. Це головні частини архітектурного твору.

Другорядні елементи такі:

Покрівля (дах) може бути пласка, похила, шитрова і баня.

Фронтон -- вивищена фасада.

Вежа -- прибудова при стіні, найчастіше на розі будови.

Підбанник --- вежа, що підтримує баню.

Портик --- ганок (балькон) перед вхідними дверима зі стелею, опертою на колони.

Гзимс --- карниз, або лиштва для прикраси верхньої частини мур.

Арка --- лук різної форми склепіння, опертий на колони.

Склепіння --- лукова стеля.

Архітектурна декорація --- це прикраса.

Колона --- це колишній стовп, що має такі три важливі частини: капітель - голова, верхня частина колони.

Тіло колони - середня її частина, базис, підстава, нижня частина колони.

Усі тут вичислені структурні частини будови можуть бути різним способом по-мистецькому оформлені, а всі особливості цього оформлення, взяті разом, створюють мистецький архітектурний стиль.

Деякі давні народи, як єгиптяни, а опісля греки і римляни, створили видатні оригінальні стилі. Зокрема, так званий античний стиль мав великий вплив на розвиток інших стилів і залишив сліди своєї архітектурної побудови майже в усіх європейських народів, а в тому, в першу чергу, й українському.

Сліди початків будови мурованої архітектури знаходимо в чорноморських грецьких колоніях: Ольвія, Херсонес, Пантикапей і др. Від IV - IX ст. --- будівництво ранньої візантійської доби. Відкопано фундаменти (підвалини) й стіни 27 церков, але російська адміністрація їх порушувала в 19 ст., дозволяючи їх розбирати.

Було три типи церков, які пізніше прийнялися в Україні за княжих часів: 1. Хрещаті церкви (рівнораменний грецький хрест).

2. Базиліка (назва походить від слова "базилевс", що означає король). Вони прибрали форму тринавної церкви.

3. Ротонди. Церкви-кріпості округлої форми з вузькими отворами для оборонних цілей.

У X-XII ст. найбільше поширений на Україні тип тринавної церкви з трьома заокругленнями в головній стіні, званими апсидами.

Найдавнішою й найбільшою була Десятинна церква (986-998) тринавна, збудована Володимиром Великим у Києві, зруйнована татарами 1240р. Розібрана при кінці 19 ст. Мала 25 бань, мозаїки і фрески.

Найвеличніша пам'ятка на всьому сході Європи --- це собор св.Софії в Києві, який збудував у 1017р. князь Ярослав Мудрий. (Початково п'ятибанна, дев'ятибанна, з двома вежами). Собор відновлено да

Митрополита Петра Могили і розбудовано в бароковому стилі гетьманом Іваном Мазепою. Сьогодні це тринадцятибанна, п'ятинавна, з п'яти апсидами і галерією з трьох сторін. Це єдиний зразок візантійської архітектурної вмілості для східної, і навіть середньої Європи.

Третя церква, що збереглася до наших часів -- це собор в Чернігові, збудований князем Мстиславом, сином Володимира Великого (1024-51). Тринавна, з трьома апсидами, має 5 бань, що символізують Христа і 4 євангелистів.

До половини XI ст. всі будови візантійського стилю нагадують квадрат з одною великою банею посередині і двома меншими. Крім вищезгаданих церков, туди належать: церква Спаса в Берестові та церква Видубицького монастиря.

Від другої половини XI ст. і в XII ст. план церкви видовжується під впливом романського стилю (Зах. Європа). Туди належать: головна церква Печерської Лаври (1073), Михайлівський собор в Києві (1108), Борисоглібська церква в Чернігові (1120), Успенська на Подолі (1132), Кирилівська в Києві (1140) та катедра на Волині (1160).

З половини XII ст. будівельна діяльність переходить до менших осередків: Переяслова, Овруча, Каніва, а головне на західні українські землі (Галицько-Волинське князівство) -- Галич Володимир, Перемишль, Кам'янець на Берестейщині і Холм. Зберігається план київських і чернігівських церков. Конструктивні зміни: відмінний вигляд стін (тесаний камінь), накриття і декорація романського стилю. З XII-XIII ст. збережена єдина церква в Гадичі св. Пантелеймона з 1200 р., перемінена на костел. Зі світських будов збереглися: рештки Золотих Воріт у Києві з 1037р., дві вежі біля Холма -- Білавинська і Столпенська з XII ст. та округла вежа в Кам'янці на Берестейщині (1270-88) українського архітектора Олешка. Український архітектор Милоніг робив складні роботи при укріпленні Видубецького монастиря під Києвом 1199 р.

З другої половини XIII ст. будівельний рух обмежується і готичний стиль майже не відомий (чисто переходовий характер). Дуже поширений на Заході (гострі вежі і луки). В Західній Україні панує далі візантійський стиль але з певними конструктивними змінами і деталями. Вірменська катедра (Львів 1363). Помітний вплив готики в луках і вікнах. Церква Різдва в Галичі (XIV ст.). Церква в Межириччі (XV ст.). Миколаївська церква у Львові (XIV-XV) -- впливи романські. Вплив готики помітний подекуди в оборонних замках Волині: Острог, Луцьк, Кам'янець та в найбільш відомому нашому замку в Кам'янці-Подільському.

Рис. 79. Острог, Ровенської області. Церква Богоявлення (XV ст.).

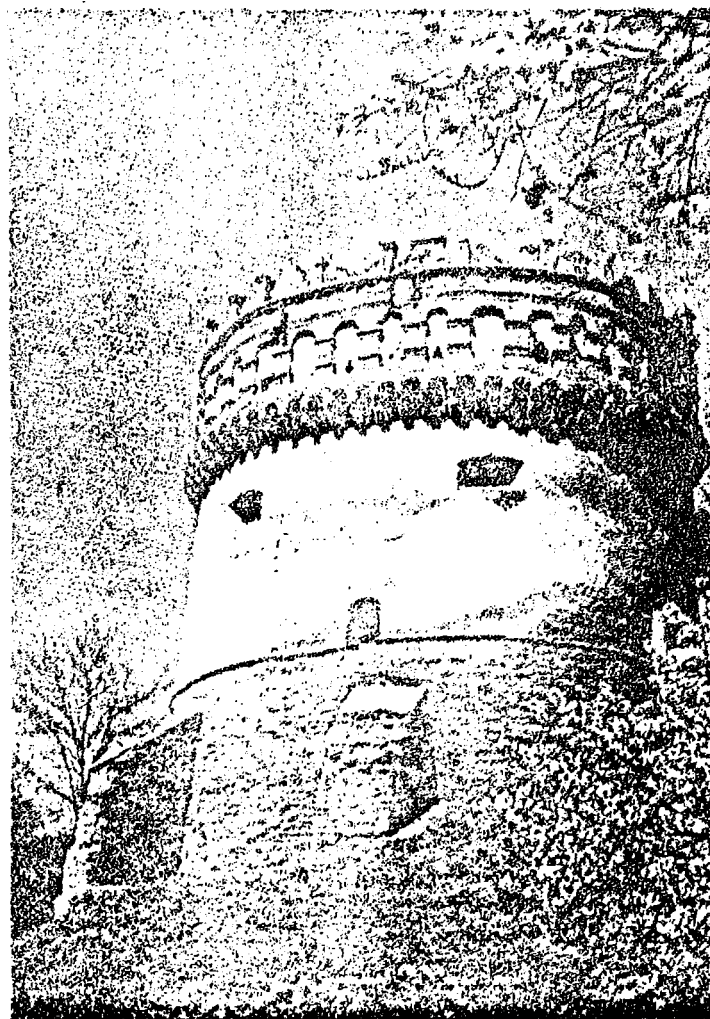

Рис. 80. Острог, Ровенської області. Замок Острозьких (XV—XVI ст.ст.). Вежа Кругла, або Нова (XVI ст.).

Готика прийшла на західні українські землі зі Шлеська через Краків і Закарпаття (Пряшів). Пам'ятками є латинські катедри у Львові (кінець XIV ст.), Перемишлі (1460). Для будов українських церков усталюється тринавна система плану і трибанність просторового обсягу.

До переходового будівництва від готики до ренесансу належать Замкова церква в Острозі (1521). В добу готики працювали переважно німецькі архітекти.

У XV-XVI ст. приходить на Україну, а, зокрема, на західні землі новий стиль ренесанс, тобто відродження античного стилю. Використовуючи фронти і колони, творить нові спокійні й продумані форми. Цей стиль постав в Італії і прийшов через Словаччину, Польщу і Німеччину, спершу на західні землі, зокрема до Львова, де й заховалися найкращі зразки цього стилю. Із світських будов: дім Гепнера (1570), "Чорна кам'яниця" на Ринку (1577). Найкращі досягнення українського ренесансу: вежа Корнякта, збудована Петром Борбоном у 1572-78рр. Одна з найкращих веж цілого сходу Європи -- палата Корнякта на Ринку у Львові (1580), Трисвятительська каплиця (1578) та Братська Успенська церква (1591-1629). Обидві церкви виведені в типово українських формах трибанної церкви, прикрашені різьбами місцевих майстрів. У будівельному русі великий вплив мали українські Братства.

Окрему групу займають будови князя К.Острозького (початок XVII ст.), вони мають характерні вистаючі аттики і фронти: Острозький замок, дім Острозьких в Ярославі, замок у Старому Селі.

До пізноренесансових будов належать: каплиця Боїмів і Кампіанів у Львові (1643-45), церква Б.Хмельницького в Суботові (вплив північної Німеччини).

Друга після княжих часів доба розквіту українського мистецтва -- це XVII-XVIII ст. Це часи відродженої державности-козацька держава. Багаті меценати українські гетьмани: Самойлович, Мазепа, Апостол та визначні полковники сприяли буйному розвитку барокових будов. Сам гетьман Мазепа побудував чи відновив у Києві 6 церков. Стиль барокко відповідав духові величності і сили й витворив своєрідні нові форми архітектури, т.зв. козацьке барокко.

Новий стиль архітектури творився під впливом двох чинників:

1. Старі традиції церковного мурованого будівництва.
2. Дерев'яне народне будівництво.
1. Помітні сильні впливи заходу: Миколаївський собор (1690-94), Братська церква в Києві (1695), Троїцька в Чернігові (1679),

собор Мгарського монастиря (1682-94), і церква в Бережанах. З перебудов: у Києві церква Спаса на Берестові, Софійська катедра (1091-1705). Головна церква Лаври, Михайлівський монастир, Михайлівська церква Видубицького монастиря.

2. Будови хрещаті, трикамерні та трибанні церкви: Покровський собор у Харкові (1689-92), церкви київської Лаври. П'ятибанні церкви: Усіх Святих в Лаврі (1096-98), св.Юра у Видубицькому монастирі та будови Чернігова й Батурина. Дев'ятикамерні з 5 банями: Преображенська церква в Прилуці, Троїцька в Густинському монастирі. Менше перероблювали західноєвропейські зразки барокко в замках-палацах (переважно на за^хідніх землях) Збараж, Бережани, Бар та в римо-католицьких храмах.

Справжні перлини козацького барокко є численні будинки в Київській Лаврі архітекта С.Ковніра з середини XVIII ст. Митрополичий будинок, "Мазепинський Дім" в Чернігові, Брама Заборовського та лаврська друкарня в Києві. Чудові ліпні прикраси головної церкви в Лаврі (1722-29) архітекта Старченка, де бароккові мотиви сполучені з народньою рослинною тематикою.

Від половини XVIII ст. будівельний рух в Україні слабшає (втрата автономії, Україна поволі стає російською провінцією). Все ж маємо ще визначні будови в стилі рококо. Андріївська церква в Києві (1744-67), Домініканський костел у Львові, головний храм в Почаєві та Холмі, св. Юр у Львові, ратуша в Бучачі і величні вежі-дзвіниці в Києві: при Софійському Соборі, Михайлівському монастирі та в Лаврі (1736-45), будинок Києво-Могилянської Академії. Обидві будівлі архітекта Шеделя у старих класичних формах. Церкви рококо будовані в українській традиції, тому мають і центральне розташування.

Псевдокласицизм постав ще в першій половині XVIII ст., як реакція на барокко. В тім стилі будовані величезні палаци гетьмана Розумовського в Почепі (проект Де Лямота), в Батурині (1799-1803, проєкт Камерона), палац Завадовського в Ляличах (1794-1825).

Стиль ампір, як відміна класичности, набув в Україні деякої своєрідности, переважно в невеликих провінційних домах. Ратуші: Харків, Київ, Полтава, Львів, Чернівці. З церков головню будовані на Харківщині й Полтавщині: Хорол, Ромен, Лубні, Пирятин.

Наказ з 1801 р. заборонював будувати церкви в українському стилі, і приходить остаточне скасування автономії України. Проекти будов приходять з Петербургу та Москви. Державні будови Києва, Полтави й Одеси; собори — Херсон, Кременчук та Одеса.

Рис. 159. Київ. Миколайський (Військовий) собор (1694 р.).

Рис. 161. Київ. Юр'івський собор Видубецького монастиря (1696—1701 рр.).

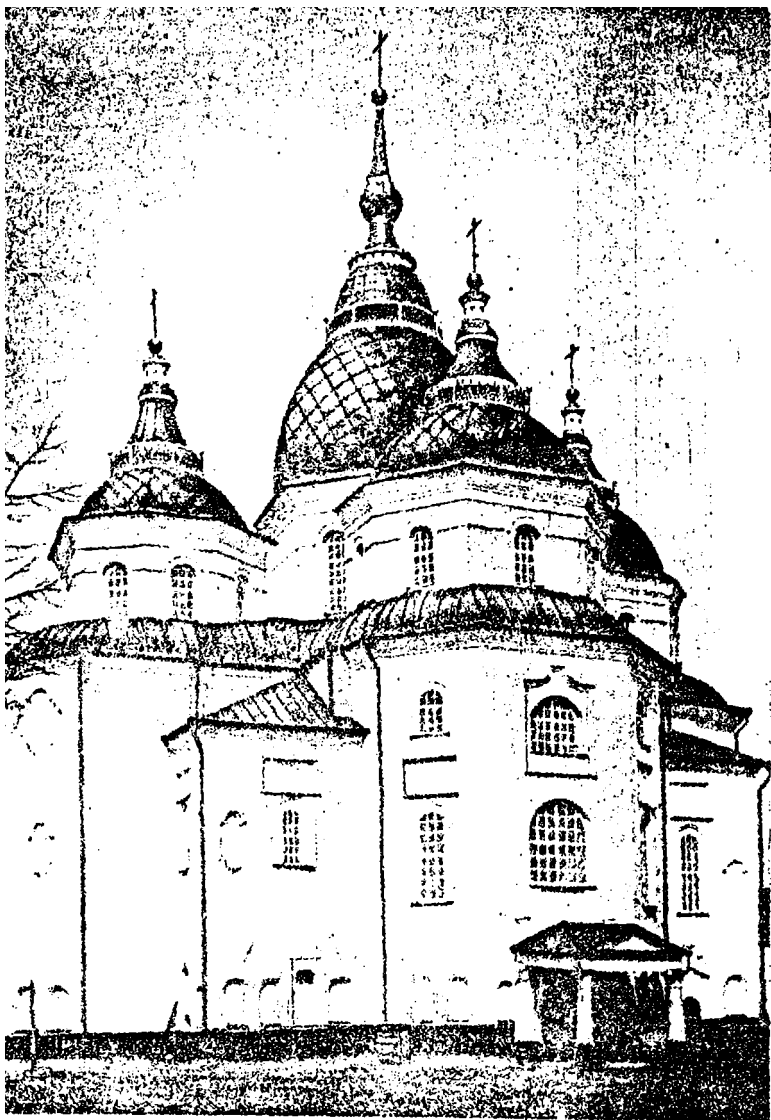

Рис. 164. Ніжин, Чернігівської області. Миколайівська церква
(кінець XVII ст.).

Рис. 165. Переяслав-Хмельницький, Київської області. Покровський
собор (1696 р.).

У зв'язку з панівним в Європі утилітаризмом і меркантилізмом постає еклектизм, тобто неоригінальне наслідування різних стилів (віденський ренесанс, французький модернізм та псевдовізантизм). В Україні особливо поширився віденський неоренесанс. Доми і театри: Києва, Одеси, Львова, Харкова. У другій половині XIX ст. під впливом романтизму на Заході постає в Росії так званий національний напрям, що дає псевдовізантійсько-руський стиль. Його насильно впроваджують в Україні в церковне будівництво. З кінцем XIX ст. на короткий час приходить стиль "модерн", це спроби відновлення українського стилю. Використано мотиви козацького барокко та народного дерев'яного будівництва. Залізничний вокзал у Жмеринці, будівлі І. та Л. Левинських. Житлові дома Альошина в Києві і Фетісова в Запоріжжі, церква єпископа Партенія в Плішівцях, Будинок Полтавського Земства архітектів В. Кричевського і С. Васильківського. Наслідувачі: Моценко на Полтавщині, Лушпинський, Грицай і Нагірний у Львові. Цікава сполука барокових кам'яних форм з дерев'яними в архітектів С. Тимошенка і Д. Дяченка.

Врешті, приходить конструктивізм, простота форми і залізобетон: Держтрест у Харкові, електривня в Києві, фабрика сукна в Кременчуці і будинки Дніпрельстану.

ДЕРЕВ'ЯНА АРХІТЕКТУРА

З усієї Європи найкращі й найцінніші зразки дерев'яної архітектури заховалися в Україні. Від найдавніших часів українці відзначалися великою майстерністю в обробці дерева, і тому в нашому будівництві маємо своєрідні мистецько-архітектурні форми. Хоч дерево є нетривким будівельним матеріалом і найстарші пам'ятки дерев'яного будівництва є лише з XVI ст., то, завдяки консерватизмові українського простолюду, зацілили в церквах і дзвіницях суттєві риси стилю й конструкції із значно давніших часів. Найдавніші церкви збереглися в Галичині (Потелич 1583, Улюч 1609, та на Волині Ковель).

Дерев'яні церкви були будовані з таких дерев: дуб, бук, кедр, смерека.

Характерними для української дерев'яної архітектури є:

1. Точно й логічно проведена конструктивність, якій підпорядковані всі елементи форми й декоративності. Розподілові простірних мас відповідає зовнішня форма її зрубів. (Будова на зруб була вже відома за княжих часів). Еволюція конструкції дерев'яної церкви йшла по лінії безупинного лету вгору, і цей лет чітко

проведений в зовнішніх і внутрішніх формах будови.

2. Монументальність, суть якої полягає у відношенні мас, без огляду чи це мініатюрна за розміром церквечка, чи дев'ятибанний собор.
3. Простота й доцільність при винятковому почутті міри в житті декоративних елементів.

Найстаріші типи дерев'яних церков збереглися на Лемківщині. Помітний вплив готики. (Вежа - дзвіниця від чола, чужий вплив). Лемківські церкви переважно тридільні. До прямокутного корпусу головної нави притикає від сходу невеличка, багатокутня апсида (півокруглий виступ з власним перекриттям, переважно в формі лукового склепіння), а від заходу - бабинець (притвір) з вежею-дзвіницею над нею. Перекриття церковних зрубів шатрове, деколи двосхиле з банями радше ренесансового чи барокового стилю, але в західній частині Лемківщини, на Закарпатті та в Пряшівщині, вони виструнчені й закінчені гострокінчастими вежами. Чолова вежа-дзвіниця панує над цілістю своєю висотою. Бойківські церкви належать до найкращих зразків дерев'яного будівництва. Всі вони майже тризрубні, одно або трибанні. Головний акцент цілості покладений на оформлення центральної нави, що є завжди найпростірніша, підіймаючись понад верхи апсиди й бабинця. Характеристикою бойківських церков є шатрова ступінчастість їхніх бань, що мов смерекове віття підіймаються чимраз вужчими уступами вгору. Кращі зразки церков: Ботелка Вишня з XVII ст., Турка з 1700 р., Гусне (бойківське Закарпаття) церква св.Николая з 1655 р.

Гуцульські церкви переважно п'ятизрубні, хрещаті, найчастіше однобанні з шатровим перекриттям бічних зрубів. (Церковця у Ворохті з XVIII ст.), є теж і три та п'ятибанні церкви, з легко бароккізованими банями (церква Благовіщення в Коломиї з XVII ст.).

Шатрове перекриття верховинських церков поступається на Підгір'ї й Поділлі півокруглим, а відтак вигинчастим бароковим баням. Найстаршим зразком такого перекриття є церква в Бакоті на Поділлі.

Барокковою відміною круглих бань є вигинчасті, з перехватом при насаді. Характерними зразками є: однобанна церква в Ковелі та незрівняна в загальному ансамблі святоюрська церква в Дрогобичі.

Дуже характерним як з конструктивного, так і з декоративного боку, елементом дерев'яних церков є так зване опасання. Це відкрита галерійка довкола церкви, що спирається на колони-стовпці, деколи вибагливо різблені, а в більших церквах (Дрогобич, Тур'є, Розділ) буває довкола бабинця двоповерхова.

П'ятизрубні хрещаті церкви з п'яти банями на подвійних під-

банниках з восьмигранними стінами є найвищим досягненням української архітектури, що своєю оригінальністю не мають собі подібних. (Церква в Ромні, фундації останнього кошового П.Калнишевського з 1764 р.)

Справжнім чудом української дерев'яної архітектури й будівельної техніки є Запорізький Собор у Новосельці над річкою Самарою (тепер Новомосковськ), збудований архітектором А.Погребняком у 1773р. Ця висока (64м.) церква з дев'яти верхами, а кожний верх має 5 звужених угору ярусів (поверхів) закінчених пропорційними банями. Завдяки цим поверхам-зламам, церква всередині виглядає багато вищою, як в дійсності є. Внутрішній простір і висоту собору підкреслюють численні вікна, розміщені у всіх зрубних частинах та у всіх ярусах до найвищого включно.

Церкви в Західній Україні мали вікна тільки над першим рядом даху, т.зв. "фартухом". Вищі копули вікон не мали.

Українська дерев'яна дзвіниця зберегла архаїчні риси українського замкового й фортечного будівництва середньовіччя з помітними позначками романського впливу. Дзвіниці є звичайно старші від сусідніх з ними церков. В Україні церкви, а зокрема монастирі пристосовувалися до оборонних цілей не тільки в княжу добу, але й у XVI-XVIII ст. (Монастир у Крехові). Дзвіниці були будовані окремо від церков й мали значення оборонних й обсерваційних веж, часто з в'їздовою брамою. Найстарші дзвіниці збереглися в Галичині XVI - XVIII ст. За пляном вони квадраткові, з опасанням у долішній частині, з сильно похиленими до середини стінами (конструктивна витривалість) й пірамідальними готичькими дахами. Зустрічається багато різних відмін у формах і пропорціях, зокрема в опасаннях та "голосниках" - вікнах. На Гуцульщині й Буковині подібуються восьмигранні дзвіниці. У дальшій еволюції з'являються вежі з банями безпосередньо на пірамідальному перекритті, бані з підбанником (вісімкою) різної форми відповідно до стилю. Найстарші бані у формі шолома, ренесансові - півкуля, бароккові й рококові - у формі грушки. Реасумуючи в загальному, дзвіниця сповняла ролю:

1. Оборонної споруди. (Зокрема в придніпровсько-степових околицях).
2. Обсерваційний пункт.
3. Звичайна функція дзвіниці скликати на Богослужбу.
4. Дзвін з ударами в одну крису бив на сполох (пожежа, ворог).
5. У гірських околицях вживали дзвони розганяти градові хмари.

Дуже характерним для дерев'яних церков і дзвіниць є й те, що вони, згідно їхніх дахів, були криті гонтою. Це були тонкі дощочки з м'якого дерева: ялиці, сосни, кедр.

Варто тут теж згадати про іконостаси, які тісно були пов'язані з дерев'яним будівництвом та мистецько його доповняли. Багато різьблені рами образів обставлені колонами з різьбленого липового дерева. Орнамент звичайно складався з гілчок винограду з гронами й широким листям. Виноград уважали за символ святого причастя. Колони звичайно були мальовані позолоттю.

ПОЧАТКИ МАЛЯРСТВА Й ЦЕРКОВНЕ МАЛЯРСТВО

Початків малярства на українських землях треба шукати ще з часів кам'яної доби та палеоліту й неоліту. Ці первісні малюнки й рисунки знаходилися на скелях Дніпра, Дністра й в Криму. Рисунок роблено: шкрябанням, вугіллям, крейдою та кольоровими глинами - білою, жовтою, червоною й зеленою. Зміст рисунків: магічні й релігійні символи.

Трипільська культура 4000-3000 до Христа znana як "Мальована кераміка". Зміст: магічно-символічний (ворожба й заклинання) та релігійно-культовий. Вже подибуємо відтворення свійських тварин. Знайдено численні жіночі статуетки (культ родючості і шанування духів, матріархат). Знаходимо теж спрощені вже малюнки, замість цілих звірів, малюють їхні голови з характерними рогами, або й самі роги. Абстрактно-символічні знаки: коло-вічність, свастика (гачковий хрест), сонце, вогонь, час, зірки, небо, спіраль, дух та багато інших ще й досі не розшифрованих. Ці знаки знаходимо ще й сьогодні, зокрема в орнаментах писанок та дереворізьбі. За часів трипільської культури й пізніше кольорові фарби розрізняють вже не тільки водою, але кров'ю тварин, товщами, і це є, властиво, початки техніки малювання темперою. Кольори: чорний (сажа й вугілля), білий, жовтий, червоний, брунатний (коричневий), сірий та зелений.

За княжих ще п'яганських часів малювання нічим особливим не відрізнялося від попередніх епох. Малювання кольоровими глинами й рослинними фарбами. Винайдено блакитний колір (ультрамарин) роблений з мінерального каменя (лазурник). Малювання поширилося на речі щоденного вжитку, головню в ганчарстві та в прикрашуванні полотняних і вовняних виробів (вибійка). Малярство поволі позбувалося примітивізму, наближається до реалізму. З прийняття християнства маємо стінопис та мозаїки й різьбу в грецько-римських коло-

ніях Чорноморського узбережжя: фрески на гробівцях в Криму, розпис ваз (Ольвія, Керч) та мозаїки старохристиянських храмів у Херсонесі, Керчі і т.п.

X й XI ст. - це час науки церковного малярства в Україні. Монументальне малярство. З приходом християнства прийшлося розв'язати проблему уявлення Бога й святих в людській подобі. На поміч прийшов аскетизм (умертвлювання тіла). Постаті мальовано видовжені, високе чоло, дуже великі очі (дзеркало душі), малі уста (бо ними грішать), простий ніс. Постать безстаттєва при допомозі різних закладок і фалдів та зморщок в одязі. Поважний, але бездушний вираз облич.

Найстарішими пам'ятками монументального малярства є залишки Десятинної церкви та фрески собору Спаса в Чернігові. (Візантійський стиль). Помітна у фресках модуляція світлотіні. (1036 р.).

Мозаїки XI і XII ст. Це вже час середньої доби візантійського мистецтва. Мозаїка - це викладання картини кольоровими кубиками із скла (смальта) сьогодні роблять їх теж з випалюваної глини (кераміка). Фреско - спосіб малювання на мокрій заправі. Слово "фреско" італійського походження, означає - свіжий. Собор св. Софії в Києві, правдоподібно, будований українськими майстрами, бо є певні відхилення від грецького будівництва, а саме: сполука фрески з мозаїкою, впроваджено на стінах двінадцяті сцени з життя на княжому дворі та портрети княжої родини, Ярослава Мудрого. Кращі зразки візантійського стилю - це "Оранта" п'ятиметрова постать Матері Божої (мозаїка) та Господь "Пантократор" (фреско). В той час є вже знане й станкове (картинне) малярство. Славний чернець-маляр Олімпій (помер 1136 р.). Він розмалював церкву Успення в Києво-Печерській Лаврі. В "Печерському Патерику" є поміщений його життєпис.

Малярство стає дуже популярним в Україні, і навіть татарські напади його не перервали. З домонгольської доби залишилось близько 40 картин. Чудотворна ікона Божої Матері з Белза в Галичині, забрана польським князем Володиславом Опольським в 1382 р., знаходиться тепер в Ченстохові. Володимирська ікона XII ст., забрана Андрієм Боголюбським з Вишгорода в 1155 р., Ігорська ікона з XII ст. є в Печерській Лаврі. Почавши з мозаїки у Михайлівському монастирі, витворюється власний монументальний стиль, базований на візантійському стилі, але в іконах є вже більше життя й руху.

В XIII-XV ст. поширюється в малярстві готичний стиль під впливом мистця Джотто, який зробив сміливий скок від схематизму (візант. малярство) до реалізму. Архітектурний стиль готики постав раніше у Франції. В нас прийнявся на Закарпатті й в Галичині.

У Галицько-Волинській Державі постає власна малярська школа (поєднання візантійської іконографії з реалістичними впливами готики). Українське малярство стоїть дуже високо. Литва і Польща запрошують наших малярів розмальовувати їхні церкви (Краків, Сандомир, литовський замок в Нових Торках, Вірменська катедрa у Львові). Майстер Андрій малює замкову каплицю в Люблині (1415). Пам'ятка того стилю: монастир в Бакоті на Поділлі.

Ренесанс XV-XVI ст. Впливи італійські, німецькі, а головню голландські, точніше флямандські. Леонардо да Вінчі, Мікель Анджело, Рафаель -- головні представники цього стилю.

В картинах уперше виступає перспективне пейзажне тло. Інші особливості: сміливий рисунок, стрункі, легкі, часом гострі рухи рук, лагідний вираз обличчя.

Невелика скаля барв: охра, цинобер (цегляста), зелена, біла й чорна. Пам'ятка: ікона майстра Федуська зі Самбора "Благовіщення" (музей в Житомирі).

У Львові високо стоїть світське портретне малярство. Замість темпер и фрески, послуговуються оливними фарбами. Портрети: князя К.Острозького, К.Корнякта, В.Лянґешівної (1635) у львівській Ставропігії, та найкращий з них, портрет княгині Раїни Могилянки Вишневецької.

Борокко XVII-XVIII ст. Стель прийшов з Італії, але найкращими його представниками були голландці Рубес і Рембрандт.

Особливості: майстерна гра світлотіні, контраст ясних кольорів з темними, зм'якшений багатством переходів в барвних нюансах.

Пам'ятки: розписи Троїцької церкви в Лаврі, Борисоглібської церкви на Подолі, картина "Рай" у Воздвиженській церкві Лаври.

Майстри: Камінський і Романович.

Станкове малярство - іконостаси: Богородчанський Йова Кондзелевича (1698-1705) з колишнього Скиту Манявського. Іконостас церкви св. П'ятиниць у Львові, Михайлівська церква Видубицького монастиря, церква в Сорочинцях і т.п. Типізація, зокрема, Богородиці. На іконах зустрічаємо український побут, постаті пов'язані з тодішнім громадським і політичним життям: гетьмани, старшини, козаки, фундатори. "Розп'яття" з XVII ст. з образом переяславського полковника Свічки, "Покрова" з XVIII ст. з портретом гетьмана Б.Хмельницького. Все ж захована візантійська іконографічна спадщина з питомою декоративністю. Обов'язково золоте тло прикрашене рельєфним орнаментом. Обличчя святих зображені реалістично з виразом задуми.

До найкращих портретів належать: М.Миклашевського як значкового товариша Гамалії та портрет жінки полковника Сулими з XVIII ст.

Визначні цього часу малярі: у Львої - М.Петрахович, Ф.Сенькович і Василь, зі Львова, надвірний маляр короля Яна Собєського. У Києві - І.Павлівський та з Лаврської школи Зарудний, Неділка. Українці в Москві - Зарудний, Моховський, Полонський.

До народного малярства доби борокко належать численні зображення: козака Мамая, козака Бандуриста, а також вплив на розвиток чудового рослинного орнаменту в килимах, вишивці та кераміці.

В другій половині XVIII ст. насильно забрано всіх кращих малярів з України до Москви, бо там створено Академію Мистецтва (1758). В тій Академії вчився пізніше Т.Шевченко.

Стиль рококо прийшов з Франції. Особливості його: ікони у світлих радісних кольорах, церковне малярство набирає більш світського характеру. Шедевром стилю рококо є стінний розпис та ікони Андріївської церкви в Києві. Малював славний український іконограф Олекса Антропов.

Приходить доба класицизму, появляється пейзаж як окрема галузь мистецтва. Українське світське малярство бере верх над церковним.

xxxxxxxxxx

У К Р А Ї Н С Ь К А М У З И К А

Українську музику можна поділити на чотири доби:

1. Передхристиянська. В цій добі формується обрядова творчість.

Постають весільні пісні й похоронні голосіння, пісні зв'язані з календарним роком: веснянки, купальські, обжинкові, колядки й щедрівки. В піснях характерна нерівномірність і нерівноскладність віршованих рядків та деяка невпорядкованість пісенної строфи.

2. Прийняття християнства. Розвиток української музики йде по лінії світської та церковної музики. На жаль, про світську музику багато сказати не можна. Наприклад князь Святослав-завойовник йшов у походи під звуки труб-сопілій та бубнів. На князівських дворах, а навіть й поза ними виступали скоморохи й свистільники, що грали на флейтах, трубах і арфоподібних інструментах. Були визначні співаки: Боян з XI ст. і Митуса з XII ст.

Церковна музика скоро визволилася з візантійських впливів, яку плекали головню по монастирях. В церковній музиці маємо два періоди: а) Одноголосся - унісонна музика приблизно до 15 ст.

Осередком церковного музичного життя стає Київська Лавра. Створено власне нотне письмо "київське знам"я".

б) Доба гармонійного многоголосся під впливом Заходу.

Великий вплив на розвиток світської української музики мали "дружинні билини", що під час татарського лихоліття занесені на московський терен, присвоїлися москалями.

Ще більше значення мали козацькі думи, які поділялися на три групи: війни з татарами, війни з Польщею і прославлення Хмельницького, часи по Переяславській угоді. Постають історичні пісні зі строфічною побудовою, що повторюється.

Характерна риса дум: вільна ритміка, не пов'язана жадним тактом рецитація. Супровід на бандурі чисто імпровізаційного характеру.

В церковній музиці постає "київський розспів". Києво-Могилянські спудеї створюють бурсацькі пісні, а далі постають чумацькі, кріпацькі, рекрутські і т.п. В XVII ст. постають по більших містах музичні цехи. Львівське Братство має розписаних 267 церковних творів. Виходить перший український підручник теорії музики Миколи Дилецького "Музикійська граматика" - 1677 р. У Львові в 1707 р. надруковано першу нотну книжку "Ірмологіон", у 1733 р. засновано музичну школу при Харківському Колегіюмі, у 1791 р. в Почаєві виходить друком "Богогласник" - збірка побожних пісень. Центром, де плекалася західноєвропейська музика, був двір гетьмана Розумовського в Глухові. Там була капеля, хор і театр. Найстарша і найкраща бібліотека на Сході Європи.

Від 1652 р. відбувається експорт нашої музики й музик до Москви (виїзд архимандрита Михаїла з 11 співаками). Глухів був саме подуманий як підготовча школа (засн. 1738 р.) для майбутніх співаків придворного царського хору. Такими вихованцями були два визначні українські композитори на чужій службі: Максим Березовський (1745-1777) і Дмитро Бортнянський (1751-1825). Третій визначний композитор - Артем Ведель (1767-1808), вихованець Київської Академії. Всім трьом властивий спільний вплив специфічного українського київського хорово-вокального стилю так званого "італійського" (під впливом музики Палестріна й Скарлатті). Найвидатніший і найбільш всебічний із них є Дмитро Бортнянський. Цінні його не лише церковні хори, але теж інструментальна музика (фортепіянові сонати й камерні твори). Він і Березовський були теж авторами опер, ставлених в Італії та писаних в тодішньому італійському стилі.

Артем Ведель -- предтеча української національної музики, яку очолив потім Микола Лисенко. Він перший в українську церковну музику впровадив українські національні первні.

3.Третя доба -- має ознаки вже сучасної музичної системи, з перевагою вокально-хорової музики. Постають побутові співогри (народні оперети) й танкові мелодії.

На початку XIX ст. центр музичного життя переноситься до Львова, потім до Перемишля, де й постає так звана Перемиська школа з Михайлом Вербицьким у провіді. Автор музики до національного гімну та "Заповіту" Т.Шевченка. Крім нього, композиторами були: Віктор Матюк, автор музики до "Веснівки" М.Шашкевича, Сидор Воробкевич, автор численних хорових творів і Ю.Лаврівський, автор переважно церковної музики. Всі вони писали музику і до народних оперет.

Найкращим театральнo-музичним твором є "Запорожець за Дунаєм" С.Гулака-Артемовського (1863) та музична картина до "Назара Стодолі" Т.Шевченка і "Вечорниці" П.Ніщинського (1875).

В 40-их роках почався процес перетворення Шевченкових віршів у пісні. Появляється творець українського національного напрямку та основоположник української класичної музики -- Микола Лисенко (1842-1912). Творчість Лисенка йшла двома річищами: оригінально-мистецькою та етнографічною. Головне значення його в шуканні у народній музиці та її мелодіях джерел оригінальної своєї творчості. Опері: "Різдвяна ніч", "Утоплена", "Тарас Бульба", "Ноктюрн". Дитячі опери: "Коза Дереза", "Пан Коцький", "Зима й весна"; сольо-співи до слів Шевченка, Франка, Лесі Українки, О.Олеса, в яких чи не найкраще проявився творчий талант композитора, хорові контати, фортепіанові твори і т.п. Та найбільшою заслугою Лисенка є його гармонізації українських народніх пісень (200 пісень на 1 голос з фортепіановим супроводом і 120 пісень для хору). Збірне видання його творів в 20-ти томах вийшло в 1950-59 рр.

Етнографічну працю у збиранні та досліджуванні народньої пісні продовжували: Др.Філярет Колесса та Климентій Квітка. З музичної школи Лисенка в Києві (заснованої 1904 р.) вийшло багато його послідовників, найвизначніші це Стеценко, Степовий, Кошиць.

Леонтович створив новий напрям у галузі хорового мистецтва "а капелла", використовуючи найсуттєвіші прикмети української народньої пісні. В його поліфонічній техніці велику роль грає кольористика окремих голосів, т.зв. вокальна інструментація. Його твори спричинилися до великого успіху Української Республіканської Капелі (великий мішаний хор під диригентурою О.Кошиця).

Крім Лисенка, писали опери П.Сокальський "Облога Дубна", Н.Вахнянин "Купало", Я.Лопатинський "Еней на мандрівці", Д.Січинський "Роксоляна" та М.Аркас "Катерина".

Постає в Галичині хор "Боян", визначним диригентом якого був композитор О.Нижанківський.

4. Четверта доба. В сьогочасній музиці проявляються різні впливи та течії від консервативних до скрайнє модерністичних. Перенесення головної ваги з хорової на інструментальну. Все ж традиції хорового мистецтва глибоко закорінені в українському народі, і багато композиторів початку ХХ ст. далі продовжують працю в ускладнених хорових (під оглядом техніки) творах -- Козацький і Вериківський. С.Людкевич -- монументаліст в музиці, великі хорово-оркестрові твори "Кавказ", "Заповіт", опера "Бар Кохба".

Більшість композиторів все ж дає перевагу інструментальній музиці. Зі старших: В.Косенко, В.Барвінський, Лев Ревуцький, Б.Лятошинський, В.Костенко, Нестор Нижанківський. Зокрема, популярна в них камерна музика, струнний квартет, фортепіанове тріо. Постають українські симфонії (Ревуцький, Лятошинський і Людкевич) та фортепіанові концерти (Косенко, Ревуцький, Барвінський). Багато мають успіху в опері й балеті: Козицький, Яновський, А.Рудницький, Костенко, Чижко, Данькевич, Кос-Анатольський, Майборода та ін. Працює в Україні багато молодих композиторів, про яких відомості важко дістати. Наприклад Георгій Майборода, автор опери "Т.Шевченко", Коляда та в Бельгії Юрій Фіяла.

В Радянському Союзі йде намагання пов'язати українську музику з російською та відтягнути композиторів від народніх мотивів. Звичайно, зв'язок з музичною культурою заходу -- заборонений.

xxxxxxxxxx

МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Найстаршим музичним інструментом (граний щипком) є кобза. Вона татарського походження, колись мала тільки дві струни, на Україні вживали 10-12 струн. Вона була популярна до другої половини ХІІ ст.

Бандура -- знана в Англії в ХІІ ст. як "пандора", але, мабуть, таки романського походження (іспанське бандоріо та італійське бандора). В другій половині ХІІ ст. витиснула кобзу, будучи досконалішою. Число струн 12-14, хоч часом доходить до 30. Бандура була офіційним інструментом при виконванні дум. Хоч акомпаньямент був музично нецікавий, він у великій мірі вплинув на утворення загального оригінально-архаїчного характеру дум як пісень. В другій

половині XVIII ст. бандура поступово втратила своє значення й пішла в забуття. Щойно перед першою світовою війною фолклорист і етнограф Гнат Хоткевич відродив зацікавлення бандурою. Створив ансамбль, знаний ще й до другої світової війни. В 1948 р. у Німеччині організовано капелю бандуристів, мистецьким керівником якої були В.Божик і Гр.Китастих. У 1958 р. капеля з великим успіхом об'їхала Європу. Сталий її побут-США.

Торбан --- походить від лютні й поширений в усій Європі. Від XVIII ст. улюблений інструмент серед козацької старшини та в колах української шляхти. Доволі складний у техніці гри, тому й не поширений серед народних мас. В 50 рр. XIX ст. виходить з ужитку.

Гуслі -- (густи - гудіти) східного походження, первовзір у старо-європейському струнному інструменті, "псалтирі". Спершу це була гарфа в лежачій формі. У XIV ст. гуся-псалтир була у формі трапезу з заокругленими кутами. У XVII ст. знані "клявікордні" гуслі, звичайні й на стільці.

II. Струнні (грають ударом) --- цимбали, споріднені з гусями--псалтирем. На верхній дошці (голосниця) 12 або й більше "бунтів" (на Наддніпрянщині), пасем - на Гуцульщині по 4 однаково стровних струн. Розсяг звичайно 2-3 октави. Удари роблять паличками.

III. Струнні (грають смиком). 1. Скрипка. 2. Підбасок (басоля) інструмент посередній між віолончелею і басом. Звичайно триструнний вживають при збірній музиці до танців.

IV. Струнно-скрипково-клявішний інструмент -- ліра прийшла з Європи, де була znana вже в XVI ст. Має переважно 3 струни: 1. Байорок. 2. Тенор (незмінний стрій, постійно гуде). 3. Мелодія (для пісні). Скорочуються клавішами для переходу з дур на моль і навпаки. Тоновий розсяг до 14 клявішів.

V. Духові інструменти, як правило, дерев'яні -- сопілка або дудка. Вирізнана з калини, ясеню або ліщини, з 6 дірками зверху, часом одна зі споду. Є їх різні роди, залежно, як їх зроблено та від способу гри: денцівка, з готовим свищиком в денці губника. Теленка - така сама, але з кори або ліщини. Жоломіга - подвійна денцівка з одного куска дерева. Сопілка на "зуб" або фльояра (Гуцульська) більша як денцівка, без свищика, задувається до загостреного початку сопілки.

Свірель. Ряд тростинових цівок різної довжини, сполучених або спертих на спільний підставі. Цівки мають позатикані дена повставлюваними чопиками. Це уможливило бажану тонацію. Майже вже на загибелі.

Ріг -- 0.40 до 1.20 довжини з волових рогів, бляхи або дерева. Верчення стіжкове. Обидві половини зв'язані обручками з лози, дроту. У північній Холмщині знана ще й дитяча (пастуша) дерев'яна труба, звана ліґава.

Трембіта -- довга дерев'яна труба 2.50-4 м. завдовжки, з одного куска дерева стіжкової форми. Це дерево розрізане, вижолоблене і обвинене березовою корою. Грають поодинокі й збірні. Звук сумний і протяжний. Часто грають на похоронах, звичайно на полонині.

Дуда -- поширена віддавна на Заході, зокрема в Шотландії, Німеччині тощо. Шкіряний міх сполучений з дерев'яними й металевими частинами ("сисак" і "бас"), що ними вдувається повітря.

УГ. Ударні -- бубон (тарабан, обруч), обтягнений звичайно з обидвох боків шкірою. На бубні грають або булавкою з дерева, або рукою. На бубні буває "чинель"-тарілка з міді, в яку вдаряють куском заліза.

Решето -- малий бубник, обтягнений шкірою з одного боку, з металевими коліщатами в дерев'яній стіні.

Колись козаки вживали тулумбасів або літаврів.

Троїста музика -- це збірне музикування, відоме майже виключно для танків. На Гуцульщині - цимбали, скрипка й бубон. Скрипка виграв мелодію. Другим інструментом цимбали, підбасок або друга скрипка, часом клярнет і бубон, решето або й підбасок (тоді скрипка й клярнет).

Завсім окремим інструментом є дримба. Дуже розповсюджена на всіх землях України, зокрема між молоддю. Знана теж у Франції.

xxxxxxxx

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР І ЙОГО РОЛЯ

Первочатків українського театру треба дошукуватися в народних співограх та хоровах, зв'язаних з працею на ріллі продовж календарного року, а також в обрядових діях всенародніх свят, таких, як: Коляда, гаївки, Купала, обжинки і, врешті, весілля, яке є найбільше розвиненою народньою драмою. І хоч в тих зародкових формах народнього театрального мистецтва вже наявний синтез слова, музики й танку та підпорядкування їх виявленню головної думки та загального настрою дії, то все ж український театр не розвинувся безпосередньо з них.

Причиною було прийняття нової християнської релігії як державної, і треба було довшого часу, щоби ці всенародні свята, що гли-

боко вкорінилися в народі, використати і переципити на християнський ґрунт. Це, звичайно, значно сповільнило розвій українського театру.

Про театр княжих часів, так званих скоморохів, заховались дуже скупі відомості. Причиною було татарське лихоліття. А й ті відомості, що дійшли до нас, походять головню з церковних кіл і є, радше, негативними, бо закидають скоморохам неморальність в їх виступах. З репертуару скоморохів нічого на письмі не дійшло до наших часів, тож і неможливо дати об'єктивну оцінку.

Правдиві відомості про театр в Україні маємо щойно в XVII ст., коли постає доба шкільного театру. Принесли його з Західньої Європи взуїти. Ціллю театру було:

1. Підготовити учнів у знанні латинської мови.
2. Поглибити й закріпити знання релігійних правд і біблійних подій.
3. Поширити серед українських кіл польсько-католицькі асиміляційні впливи.

Київський Митрополит Петро Могила розумів, яка криється за тим небезпека для православної церкви й народу, і в протилежність їм створив спочатку Могилянську Колегію (1632), яку згодом перетворено на Академію (1701). Ця Академія стала визначним культурним центром літературного і мистецького життя тогочасної України.

Запозичивши організаційні форми взуїтських Колегій, Могилянська Академія використовувала вироблені ними засоби виховання і впливу на маси. З цією метою і було створено шкільний театр, який став зброєю та засобом пропаганди православної релігії, національних ідей, а тим і ідей державности. В той час православна релігія була ознакою і національної ідентичности. Адже на козацьких прапорах було гасло: "За землю руську - за віру православну".

П'єси спочатку були чисто релігійного змісту на 3-5 дій, звичайно з прологом і епілогом, а поміж поодинокі дії (акти) вставлено для відпруження і розваги глядачів сценки з народнього життя ^{близькою} селого характеру. Писані вони були мовою до тогочасної народньої. Ці сценки називалися інтермедії, від латинських слів "інтер медіє", що означало: поміж дії.

У зв'язку з інтермедіями для нас важливою є дата 29 серпня 1619 р. Тоді в Західній Україні, в містечку Камінка Струмилова на міській площі під час храмового свята Предтеченської церкви було показано дві інтермедії, написані українською мовою до польської п'єси Якуба Гаватовича: "Трагедія або образ смерті Пресвятого Івана

Хрестителя, післанця божого, на п'ять актів поділена". Ці інтермедії: "Продав коша в мішку" і "Найкращий сон" видано друком, і вони збереглися до наших часів. Дату 1619 р. звикли ми вважати початком української комедії.

У відміну від єзуїтських шкільних драм, українські взурувалися на поетиці Теофана Прокоповича, викладача в Могиллянській Академії, який, замість схоластики, взяв за основу старогрецьку драматургію Аристотеля, тобто образ і вчинки живої, а не мітичної людини.

В 1705 р. Теофан Прокопович пише драму "Владимір", де вперше бере сюжет з історії України. Провідною думкою твору є боротьба поступу з застоєм, де представником нового ладу є князь України, Володимир Великий. Він задумує велике діло: введення християнства як державної релігії. Представники застою, поганські жреці: Жеривол, Куройд і Піяр потривктовано в п'єсі у веселосатиричному характері.

У сцені, де йде розмова Володимира Великого з грецьким ученим, автор стверджує, що Україна прийняла християнство з Греції, а не латинського обряду. П'єса вносить нове у побудову драми. Нема розмежування на серйозні і комічні сцени. Впроваджено психологічний елемент у внутрішній боротьбі князя перед вирішальним кроком. Свою п'єсу назвав Прокопович "трагікомедією", яка в ХІХ ст. прибирає назву властивої комедії. Багатомовним є теж і те, що свою п'єсу автор присвячує великому українському гетьманові, Іванові Мазепі.

За Прокоповичем пішли й інші драматурги. "Милость божія.. Україну свободившая" з часів Богдана Хмельницького (приписувана Миرونичеві), пройнята патріотичною ідеєю боротьби за національну незалежність. Героєм твору є гетьман Богдан Хмельницький, який пояснює козакам причини народнього повстання, закликає їх до згоди і вимагає, щоби меч ставили вище золота. З інших драматургів заслуговують на увагу інтермедії Довгалевського. Із заборонаю шкільних вистав Катериною ІІ, шкільну драму ще довгий час ставили під голим небом, поки не знайшла вона свого втілення в найбільшій народній драматичній творі -- у Вертепі.

Вертеп -- це своєрідне сполучення двох різнорідних елементів:

1. Лялькового театру.

2. Духовної драми про Різдво Христове.

У вертепі бачимо апотеозу визвольної ідеї та ідеалізацію українського козацтва. У своєму монолозі Запорожець є носієм тієї слави, що не боїться навіть чорта, бо це незламна сила української державної ідеї, що живе у крадих синів українського народу. В Галичині ходили з вертепом ще до кінця ІІ світової війни.

Рік 1819 прийнято вважати датою народження нової української драми і театру. На сцені появляються І. Котляревського : "Наталка Полтавка" і "Москаль Чарівник".

І знову, цей новий український театр не постав з мистецько-естетичних сполук. Ці перші п'єси Котляревського були гострим протестом проти спотворення і висміювання українського народу, його культури, мови і пісні. Як відомо, конкретним приводом до написання "Наталки Полтавки" була поява водевіля "Козак-стихотворець" Шаховського, де в карикатурному викривленні було показано Україну та її селянство. В харківській журналі "Український Вестник" за 1817 р. була вміщена гостра рецензія на цей пасквіль Шаховського.

Котляревський, що був прекрасним знавцем українського фолкльору, бере тему з народнього життя й показує Наталку, Петра, Терпелиху й Миколу як людей високо моральних, благородних і розумних. Їхні гуманістичні погляди на працю, шлюб та й взагалі на життя заповнили п'єсі незвичайний успіх і до сьогодні вона не сходить з українського театрального репертуару. Бо "Наталка Полтавка", завдяки своєму художньому та ідейному значінню, не старіється. Образ Наталки стає символом не тільки полтавської національно-духової краси, але краси і цілої України.

За Котляревським пішли Квітка Основ'яненко, Шевченко і багато авторів т.зв. народніх опер, як "Чорноморський побут" Кухаренка, "Купала Івана" Писаревського та інші. Драматурги звертаються до народньої творчості й використовують давні традиції ігор та обрядів, зокрема сватання, вечериць і весілля. Так постає побутовий театр.

У другій половині ХІХ ст. дружба Старицького з Лисенком стає основою українського музично-драматичного театру. Постають опери: "Тарас Бульба", "Сорочинський ярмарок", "Утоплена", "Ніч під Різдво" та ін.

Марко Кропивницький, названий батьком українського театру, підніс його на найвищі щаблі слави. Чудовий актор, незрівняний режисер --- виховник молодих кадрів, добрий драматург, автор "Глигоя", викликав українським театром велике захоплення в Петербурзі та з'єднав найбільш вимогливу критику. Заньковецька, Затиркевич-Карпинська, Тобілевичі: Карпенко Карий, Садовський і Саксаганський --- це дійсно були в той час корифеї українського театру.

Автором української соціальної драми був Карпенко Карий. Своїми п'єсами він не тільки збагатив репертуар, але й український театр впровадив до ряду театрів реалістичного напрямку, а не тільки

ки фотографічного етнографізму. Такі п'єси як: "Мартин Боруля", "Сто тисяч" чи "Суєта" -- це був ріст українського театру на вершини, а одночасно і жакливіх нападів переслідування з боку царської цензури. Ганебний Валувєвський указ, а потім -- на кожен п'єсу й виставу безконечні клопотання про дозвіл.

В Галичині театр почався від спроб аматорського характеру. Спочатку вистави в духовній семінарії, які скоро й заборонили. Потім в 1848 р. о.Іван Озаркевич і режисер Лейтнер поставили кілька перерібок з придніпрянських авторів, в тому числі "Наталки Полтавки", що в покутському діалекті дістала назву "Дівки на видання" ("На милування нема силування"). Успіх був несподіваний, і спроби аматорських вистав поширилися на Львів і Перемишль, але брак репертуару і хвиля москвофільства перервали ці спроби. Щойно в 1864 р. постав у Львові професійний театр при т-ві Руська Бесіда. Першим директором був Бачинський, режисер і актор з Житомира. Зокрема його дружина була дуже доброю акторкою. В театрі йшли в першу чергу побутові п'єси і т.зв. сальонові, головню німецьких авторів. Залежно від директорів, мінявся і репертуар від опери й оперетки до Шіллера й Ібсена. Театр проіснував до першої світової війни. Йшла в ньому прем'єрою психологічна драма І.Франка "Украдене щастя", Гостинно виступали на сцені славна Заньковецька і Кропивницький. Деякий час керівником його був Садовський, дебютували в ньому Йосип Стадник з дружиною і Рубчак. Його дружина, Катерина Рубчак, мала славу галицької Заньковецької.

В 1910 р. новою і цікавою появою став "Гуцульський Театр" створений Гнатом Хоткевичем.

Після революції 1905 р. утиски цензури послабли, і Садовському пощастило заснувати театр у Києві. Вистави мали доволі високий рівень, але репертуар був сорокатиий. З фінансових причин Садовський почав пособляти смакам купців і міщан.

У 1916 р. Лесь Курбас з групою молодих акторів покинув трупу Садовського і створив "Молодий Театр", що став на експериментально-прогресивних позиціях. За часів УНР було в Києві три театри: Державний Драматичний Театр, режисер Загаров, Державний Народний Театр, режисер Саксаганський і "Молодий Театр".

У перші роки УРСР цей театр проіснував під назвою "Березіль" до 1933 р. Заслугою цього театру було те, що зумів зберегти давні театральні традиції, будучи одночасно наскрізь модерним театром. В ньому дебютував геніяльний драматург, Микола Куліш. На початку ХХ ст. вибилися були як драматурги: Старицька-Черняхівська, Винни-

ченко, Яновська. Поставлено драми Лесі Українки: "Блакитна троянда", "Бояриня". В підсоветській Україні спочатку був ріст українського театру. В 1945 р. в Україні було 96 театрів, з того 78 гра-ло українською мовою. Сьогодні Україна і з нею український театр переживають нову хвилю переслідувань і терору, новий напасний Валуєвський указ -- "не било і бить не может", тому тепер праця йде під гаслом злиття націй в один советський народ на "общепонятном русском языке".

В Галичині за польської окупації спочатку діяв Національний театр Заграва, потім театр Тобілевича під режисурою Бенцаля, театр оперети Йосипа Стадника і модерний "Заграва" Блавацького. За німецької окупації великих успіхів добився Оперний театр, коли то на Львівській сцені вперше поставлено "Гамлета" і там же йшов українською мовою "Ревізор" Гоголя і "Камінний господар" Л.Українки. Режисерами були Йосип Гірняк і Блавацький.

На еміграції в таборах ДП репрезентували українське театральне мистецтво: Ансамбль Українських Акторів Блавацького і Театральна Студія Йосипа Гірняка. Ансамбль ставив переважно проблемні п'єси, а студія виховувала молоді кадри акторів.

По приїзді до США обидва театри на короткий час відновили були свою діяльність, але втримати постійний український театр не вдалося. Маючи такого режисера як Йосип Гірняк, ми не зуміли використати виховно-пропагандивної сили українського театру. І саме тепер, коли поширена й популярна багатокультурність відкриває нові обрії можливостей, ми самі собі вибиваємо важливого козира з рук. Шкода, бо все ж можна б зробити багато!

Тут, в Австралії, нас замало, щоб втримати постійний театр. Були спроби мати театр, навіть втішались успіхом, передусім: Українське Мистецьке Товариство, режисер пок.Г.Маслюк, театр Заньковецької, режисер пок.Дорошенко, опісля Клава Фольц, театр Лесі Українки в Мельборні, режисер пок.С.Залеський, театр Громади в Аделаїді з професіоналами Василенком, Кривецьким. Вибивались силою свого таланту професіонали: пок.Дорошенко, Степан та Ірина Залеські, Степан Хвиля, Я.Гевко, Л.Максимишин та інші. Сьогодні ми маємо драматичні гуртки при СУМ та окремо тетрик малих форм "Летюча Естрада", що розвинувся з колишніх учнів школи Українознавства і вже тричі об'їхав більші осередки зі своїми розваговими ниставами.

Реасумуючи сказане, треба підкреслити, що український театр завжди стояв на визвольно-державницьких позиціях. Був і в трибуною, звідки у найбільш критичний час лунало й лунає українське

слово й пісня. Бо український театр від своїх початків був носієм української культури і був завжди свідомий того, що він є школою народного виховання, а його актори вважали свою працю священним обов'язком у службі для народу. З повною посвятою, часто в голоді і холоді, наражені на поліційні перешкоди й переслідування, були завжди вірні українській сцені й Мельпомені.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ВИШИВАННЯ

Вишивання належить до українського ужиткового мистецтва, яке служить до прикрашування предметів щоденного вжитку та призначене для найширших народніх мас.

Вишивки - це взористі прикраси, шиті білими або кольоровими нитками (заполоччю) на тканих предметах одягу (сорочка, запаска, перемітка, рантук, бавниця, два останні подібні до рушників завої на голову), або шиті на предметах хатнього вжитку (рушник, скатерть, серветка, подушка, наліжник). Вишивка найпоширеніший і найбільше люблений вид народного мистецтва.

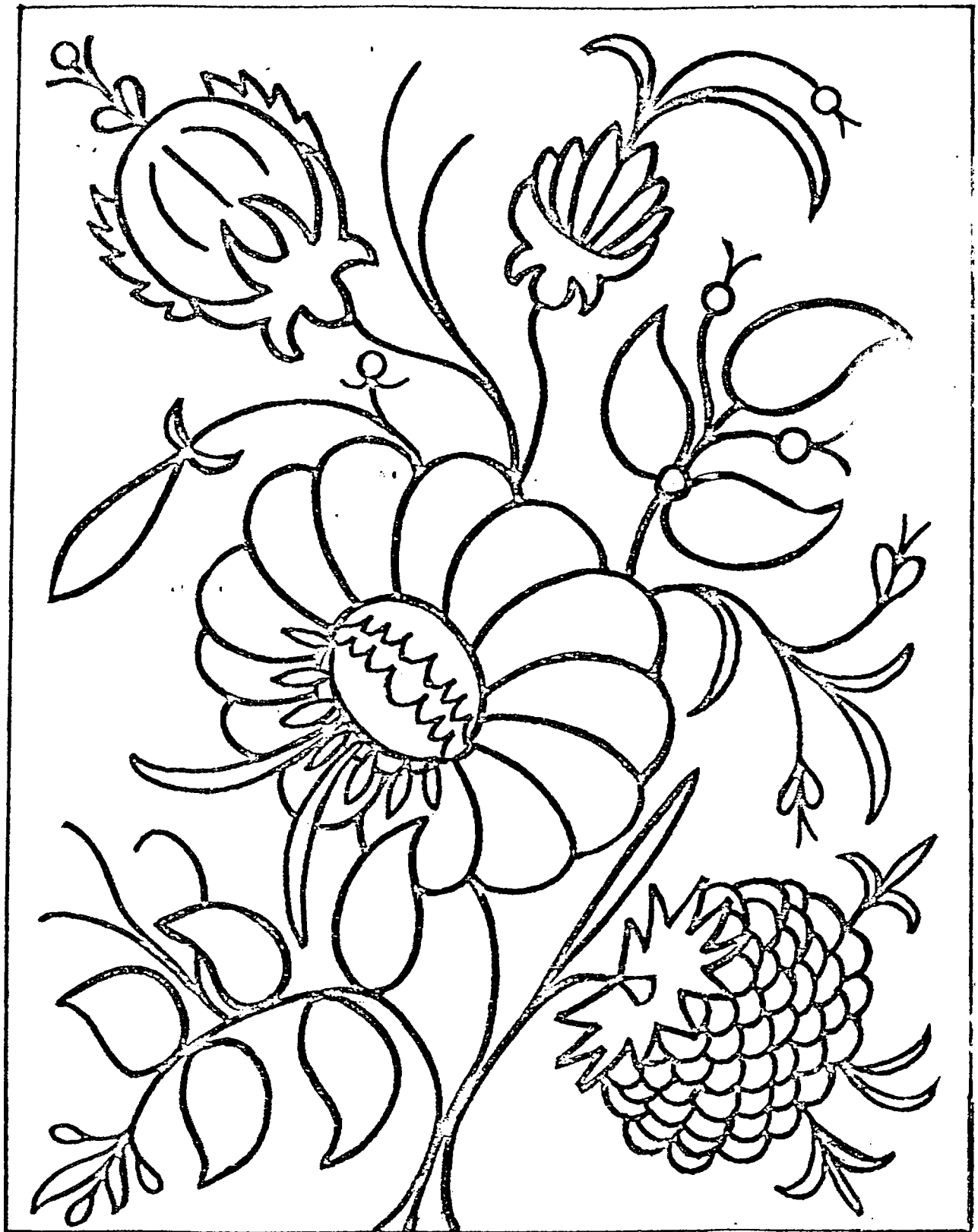
За технікою шитва відрізняємо вишивки: низинні, підбирані, настилувані, гаптовані, хрещикові, позаглінні, переміткові й ажурні - мережані, вирізувані, кручені й колені. Деякі з тих стібів, як: хрещиковий, позаглінный та гаптування й мережання поширені скрізь, звичайно, з перевагою якогось одного в певній околиці.

Характерним для вишивання є тісний зв'язок орнаменту і барв з технікою шиття. Кожний предмет прикрашений вишивкою має питомий для себе тип прикраси, що має свою форму, орнамент, кольорит та окремий спосіб виробу. Крім вищезгаданих стібів, є ще спеціального призначення як всякі пшенички, прутики, вівсики, соснички, шнурочки, ланцюжки. Вони виповнюють взір чи зазначають деякі його частини, або мають приховати шво чи його заступити. Доказом цього різні розшивки, обмітки, мережки, що зшивають поли або викінчують рубці. Через них не раз важко відрізнити прикрасу від способу зшиву.

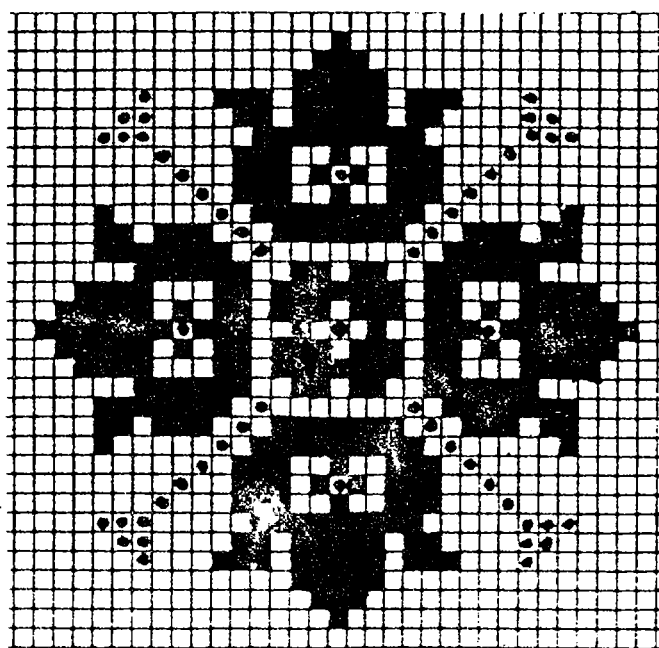
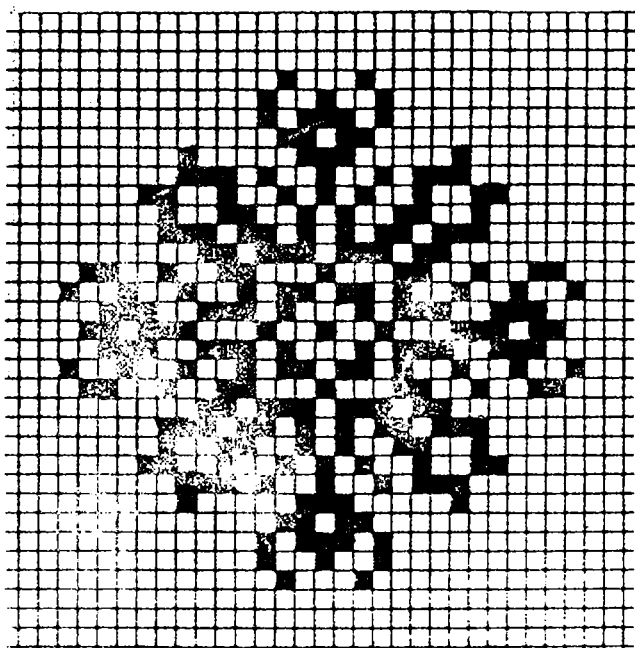
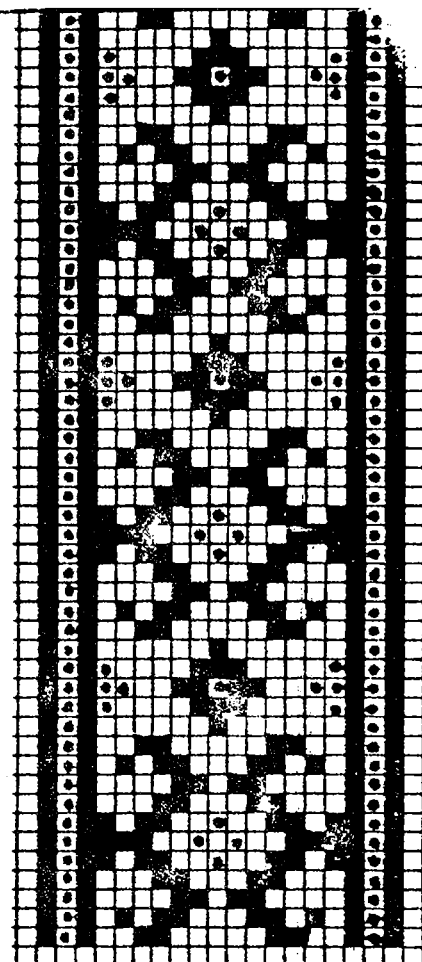
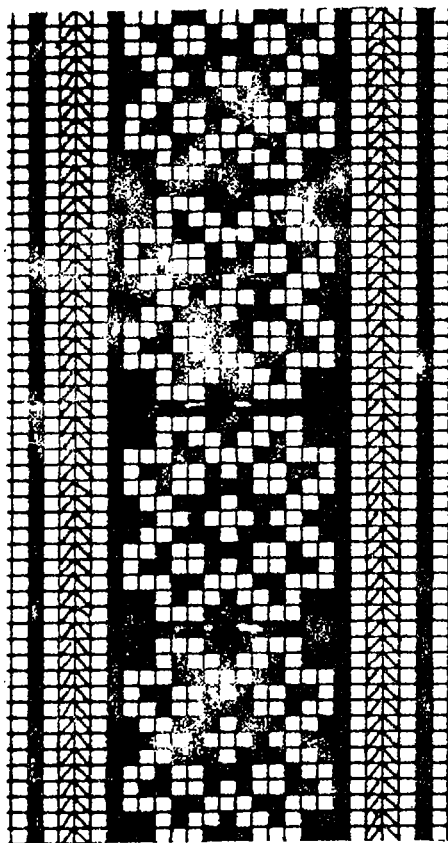
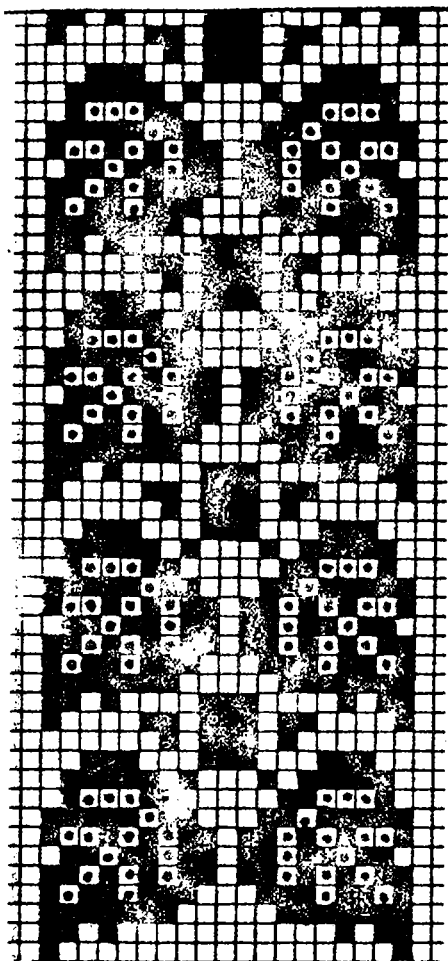
До вишивання вживають:

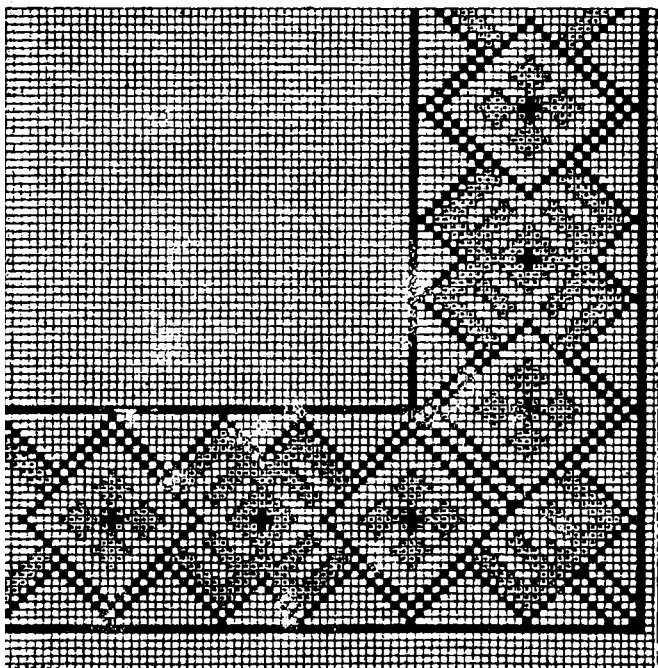
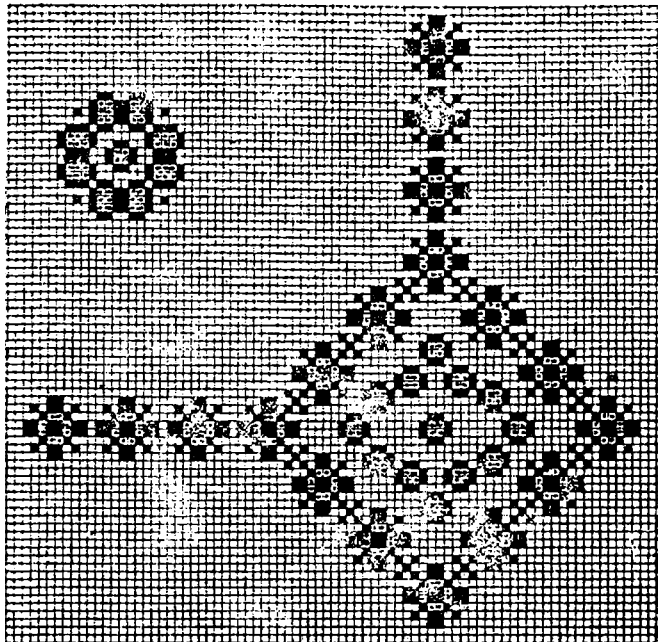
1. Сірі восковані нитки, головню для мережки, але на Полтавщині й Поліссі вишивають ними й на селянському полотні.
2. Барвні вовняні (кольорова волічка) та кольорова заполочь.
3. Шовкові нитки - найбільше поширені на Наддніпрянщині та Буковині. На Буковині вживають теж золоті й срібні нитки, прикрашають вишивки різнобарвними кораликами й металевими лелітками

УКРАЇНСЬКІ ВЗОРИ

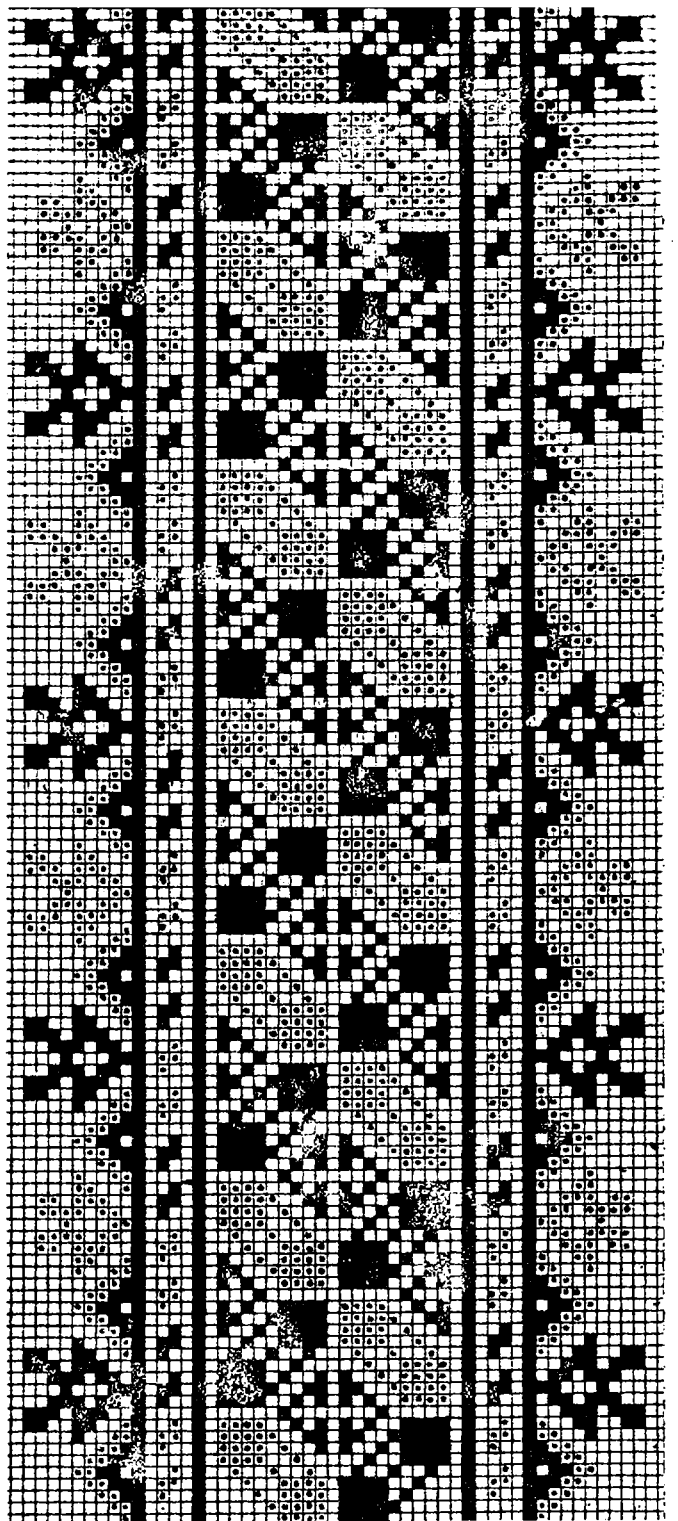

ВЗІР ДО ВИШИВАННЯ, НА СЕРВЕТКИ
Полтавська Гладь.

12

Нитки фірми ДМС, що їх вживають для українського вишивання: червоні - ясні 666, найбільше вживані 321, темні 814, 815, 816; жовті - ясні 743, темні 742; зелені - ясні 904, найбільше вживані 905, темні 906; сині - ясні 518, темні 517, сині часом вживають замість зелених. Для геометричного взору гуцульської низинки вживають сім засадничих кольорів: темновишневі 902, червоні 321, цеглясті 900, помаранчеві 740, жовті, як гірчиця, 307, яскравозелені 701, чорні 301.

Космач - тло жовте або вишневе.

Косів - основний колір червоний або чорний.

Волохта - основний колір червоний або фіолетовий.

Українські вишивкові взори мають тридільний уклад орнаменту. Середня частина найширша й творить властивий взір. По обох боках середньої частини йдуть ланцюги, що ділять її від вершків - третьої частини. Ланцюги й вершки часто вишивають відмінним стібом, що зазначає сильно тридільний уклад. Характерним для вишивки є ритмічний уклад мотивів. Так само, як геометричні фігури, чергуються між собою квіти, листки, овочі й звіринні мотиви. Ритмічне чергування мотивів у тридільному взорі геометризують їх без огляду на рід елементів й надає вишивкам спільний характер.

Спільний схематичний уклад зовсім не перешкоджає різноманітності вишивкових взорів. Вишивки поділяються на територіальні групи, що різняться між собою кольоритом, орнаментом і виконанням. Як правило, багатство кольористичне, техніка виконання й орнаментальна ріднорідність зростає з півночі на південь.

Київщина - поєднання чорних і червоних кольорів. У декоративних великих рушниках з vzорами квітів, що пнуться вгору зустрічається сполука синіх кольорів з червоними. Є багатство різних стібів.

Полтавщина - крім хрестикового й гаптування, вживає багато ажурного шиття (мережки), головно з вирізуванням. У поєднанні кількох кольорів один обов'язково є ясний: сріблястий, золотистий, білий, ясноблакитний.

Побужанщина, Волинь, Київщина і Полтавщина з Чернігівщиною - переважає рослинний орнамент.

Західня Україна має дві основні групи: 1. Північнозахідні околиці (Полісся, Волинь, Побужжя й Бойківщина, крім східньої) - лаконізм. 2. Південносхідні околиці (Підкарпаття, Придністрянське Поділля, Буковина, Гуцульщина і східне Закарпаття) - різні види народного

мистецтва, багаті за формою та яскраві кольоритом.

На Поліссі, зазбручанському Поділлі та в горах переважає геометричний орнамент. Розглянемо детальніше кольорит:

Полісся й північна Волинь - червоне або нефарбовані лляні нитки на полотні. Північна Волинь вживає теж сполучення чорного з червоним і, як додаток, жовте, коричневе або зелене. Південна Волинь - чорне з червоним і переважає рослинний орнамент.

Львівська область і Соколящина - чорне з додатком жовтого, синього, рідко і тільки як акцент зелене.

Яворівщина - має свої окремі стіби. Основний колір червоний з жовтим, зеленим, синім і часом білим. Відсутність чорного.

Бойківщина - чорне, червоне й темнокоричнєве.

Східня Бойківщина - червоне, синє, рожеве, зелене й фіолетове.

Богородчани - тло червоне або синє.

Бистриця й Лемківщина - двотонне тло. Разом дві нитки з двома відтінками червоного, часом для контрасту - жовте.

Бучач - тло чорне й червоне, виповнення жовте й зелене, додаток: синє, рожеве й фіолетове.

Наддністрянщина і Чернівецька область - жовте, зелене, червоне.

Уставка завжди у глибокому темному кольорі.

Городенківський район - вишнево-малинові тони із золотистим і зеленим.

Південна Наддністрянщина на межі з Буковиною - вовняні нитки в темних кольорах з перевагою чорного, темновишневого, фіолетового, коричневих тонів.

Н О Ш А

(Народний одяг)

Сорочка є основною складовою частиною народного вбрання. Інші окремі складові частини - це поясний одяг, верхній плечовий одяг, убрання голови, взуття та окремі жіночі прикраси.

Сорочка. Сорочки були колись для чоловіків і жінок однакові, довгі, з вузьких шматків полотна, з розрізом на грудях (пазуха) і морщинами коло шиї та рукавів. Тепер носять їх переважно на Поліссі. Їх шийють з нефарбованого полотна (лляного або конопляного).

Сучасні жіночі сорочки поділяються на три основні типи:

1. Лівобережний з Київщиною - без коміра.
2. Правобережний - з прямим або відкладним коміром.
3. Лемківсько-Бойківський - зі збірками спереду й розрізом з лівого боку.

Два перші типи мають розріз на грудях (пазуха).

Є кілька кроїв сорочок, але всіх їх можна звести до двох основних: 1. Сорочка з призбиранням коло коміра.

2. Сорочка крайна в "передках", коли одна половина суцільного шматка полотна вкриває груди, друга - спину. Ці два типи в різних варіантах існують рівнобіжно від непам'ятних часів.

Жіночі сорочки призбирані коло шиї, щодо їх крою, можна поділити на дві основні групи: 1. Сорочки з уставками.

2. Сорочки без уставок.

Сорочка з уставками: вишивають уставки, рукави і поділки, рідше комір, манжети та пазуху. (Івано-Франківська область, Дрогобич).

Сорочка без уставок - замість манжетів "шклярки" призбирувані на 3-4 пальці від кисти руки, вишивають рукави й комір. Крім того, вишивають перед сорочки 2-4 повздовжні смуги, розташовані по обидвох боках пазухи й такі самі рівнобіжні на спині сорочки. Рідше вишивають пелену (лиштву).

Чоловіча сорочка з уставками різниться від жіночої меншою довжиною.

Стрілкова сорочка - замість уставки, має трикутний клин, розпирений до коміра (стрілка). До стрілкових належить лемківська з розпиркою ззаду.

Сорочка без зборів - на півдні України знана як "чумачка". В чоловічих сорочках вишивають пазуху, комір і манжети.

Жіноча одежа долішньої частини тіла.

Обгортка (горбатка) дерга - подовгаста прямокутна тканина, шириною до 80 см. Цією тканиною поверх сорочки обгортають в півтора оберта нижню частину тіла. З-під вовняної обгортки на кілька сантиметрів звичайно виступає пелена сорочки. Дерга робилася з чорної вовняної тканини шириною 60-70 см. До обгорток не вживали фартуха.

Запаска - складається з двох окремих прямокутних пілок вовняної матерії шириною 60-70 см. В Центральній Україні вона чорного або темносинього кольору. Спершу одягається задня запаска і зав'язується пришитими до неї поворозками (на Гуцульщині до роботи вживають тільки задню запаску). Обидві запаски підперезують поясом.

Плахта - теж з двох довгих пілок вовняної волосової картатої матерії. Обидві пілки зшиваються між собою на 2/3 довжини. Обгортаються нею так, щоб шов припадав ззаду. Плахта підперезується крайкою.

Спідниці.

Андарак - доморобної матерії, переважно чорного кольору, оздоблена в поділках тканим орнаментом або вишивкою.

Літник - має повздовжні смуги різних кольорів з перевагою чорного.

Димка - полотняна спідниця з вибіркою. Рясна українська спідниця шилась з 6-8 пілок з мануфактурної матерії смугастого або квітчастого орнаменту. Довжина плахт і запасок даної місцевости.

Фартух або попередницю - носять при плахті, задній запасці, літнику та рясній спідниці, якщо її поділ не підтикається спереду під пояс (горбатка). На Закарпатті жінки не вживають поясного одягу, а фартух одягається на сорочку.

ШТАНИ

Існують різні крої штанів, залежно від областей, але в усіх видах штанів "матня" (з'єднуючий обидві холоші або штанки кусок матерії) має симетричну по вертикалі будову. До середини XIX ст. всі штани шилися й носилися до очкура (трималися на бедрах).

На північнозахідніх землях носять сорочку "на випуск" тобто поверх штанів, всюди, а частинно на Поділлі й Волині, впускають поділ сорочки у штани. Перший - це старий слов'янський звичай, другий - перебраний вже від кочовиків.

До штанів вживали пояс для підтримки сорочки. Шкіряний пояс служить до ношення всіляких речей щоденного вжитку (гаманець, приладдя до куреня), до пояса прив'язувано і складний ніж (кевайлик). Гуцульські "череси" - мали й охоронне значення (35 см. ширини роблений з товстої підшовної шкіри зігнутої подвійно). В XVI-XVII ст. появляється широкий тканий пояс. Два способи перев'язування: по-селянському кінці звисають по обидвох боках і по-козацькому обидва кінці звисають з одного боку. За княжих часів селяни не носили штанів, а довгі до кісток сорочки (Ізборник Святослава, Кенігзберський літопис).

Жіночі пояси поділяються на ткані й плетені. На кінцях поясів роблять різної довжини торочки або великі кулясті витиці. Крім поясів, вживають ще крайки (попружки). Гуцулки носять шкіряний пояс "букурійку", поцяцьковану мосяжними гудзиками-бляшками. В XIX ст. у свята підперезувалися кранною узорною хусткою, яка складалася косинкою і робила спереду трикутник із звисаючими торочками.

Плечовий одяг можна поділити на дві основні групи: одяг простоспинного крою та одяг, пошитий до стану. Найдавніші крої збереглися в Карпатах:

Гугля - мішок у якому пруги з одного боку не зашиті. В негоду зашитий ріжок гуглі накидається на голову як капюшон.

Жіночі лейбики, бруслики й катанки належать до безрукавного простокраюного плечового одягу з сукна.

Закарпатська гуня і петек - носять переважно наопашки.

Лемківська чуганя - довга до колін з великим відкидним чотирикутним коміром, що вкриває всю спину.

Каптар - козушок без рукавів і коміра.

Прямоспинний одяг поширений до низу клинами: сердак шиться з чорного або червоного сукна. Він є з рукавами, прибраний вовняними шнурами та китицями. Найдальше сягає до колін. До цього типу належать Полтавський сіряк з пришитою ззаду кобкою (каптур) та Лівобережний кобеняк. В другій половині XIX ст. появляється керсетка із збільшеним числом вусів, виключно жіночий одяг.

Плечовий одяг, пошитий до стану, найбільше поширений у XVIII, XIX та XX ст.- це свита. Було два роди: свита до вусів і свитка з рясами. До цього роду належить західньоподільська опанча.

В середині XIX ст. поширюються так звані жіночі байові юпки. Юпкою теж називали коротку чоловічу свитку. В західніх областях називали спенцер. Появляються також чумарки, шиті з тонкого чорного, темносинього та сірого сукна. Це виключно чоловічий одяг.

Найбільше характерною рисою народнього плечового одягу є складка, що утворюється на спині в місці з'єднання рукавів зі спинкою. Ця складка завжди зберігається, незалежно від того, чи це крій простоспинний, чи до стану.

Кожухи наслідують крій суконного одягу. Їх можна поділити на дві групи: 1. Тулуб'ясті - до кісток, вільно шиті,

2. Простий кожух, який шиться до стану і є звичайно нижче колін. Прикрашають кольоровим сап'яном, волічкою.

У XIX ст. не тільки в місті, але й по селах появляється кожушанка, вкрита зверху сукном, т.зв. байбарак. Його звичайно підпелювали вовняним тканим або плетеним поясом.

Вбрання голови. Дівоче волосся в основному зачісується на простий проділ, в коси вплітається кольорова стрічка (кісник), до роботи коси на голові укладають у вінок. Вживають теж вінки з живих квітів, а зимою зі штучних. Особливо багаті весільні вінки. З XIX ст. до роботи дівчата вбирають хустки. Заміжні жінки ховають волосся під очіпок, а на нього приходить намітка з білого переважно льняного полотна на 3 метри завдовжки й 50 см. завширшки.

У середині ХІХ ст. приходить на зміну хустка. Часом вживали дві. Одну пов'язували на голову, другу підводили під підборіддя і зав'язували на маківці. З кінцем ХІХ ст. поширюються на центральних землях України великі пледові хустки, переважно темних кольорів.

Чоловічим вбранням голови в ХІХ ст. була висока смушкова шапка циліндричної або стіжкуватої форми, підбита м'якою баранячою шкірою. В південних районах поширений солом'яний бриль, а також повстаний доморобний бриль.

Загальновживаним взуттям були чоботи, а в гірських теренах постолі. Черевики почали жінки вживати щойно в ХІХ ст. На Поліссі вживають личаки.

Жіночі прикраси: намисто з справжніх коралів, бурштину (янтар) або зі скляних литих коралів. Воно звичайно було кілька разів обвите довкола шиї. До намиста додавали "дукачі" – золоті, срібні й мідні монети, хрестики з прилютованим вушком. У західних областях вживають "герданів" або "селянок". Намисто роблене в узорі з маленьких кораликів.

Сережки (ковтки) – невеликі, дуті каблучки або півмісяці зі золота чи срібла. Колись, за козацьких часів, носили й мужчини в однім вусі. Перстені носять переважно жінки.

На Гуцульщині жінки носять орнаментально плетені повняні "нараквиці", що нагадують браслети. Гуцули вживали ще табівку – прямокутну або напівкруглу шкіряну торбину. На будні дні була тайстра або дзьобенка з повняної в повздоажні чи поперечні паски матерії. Їх носили на тканому різнокольоровому пасі, перекинувши через плече. В центральних областях жінки носили при поясі орнаментально вистьобаний карман.

xxxxxxxxxxxxxxxx

Ярослав Масляк

З М І С Т

1. Загальні відомості. - Л. Гаєвська-Денес	1
2. Ткацтво.	3
3. Килимарство, дереворізьба.	4
4. Вироби зі скла, стінопис, вишивкарство.	5
5. Вироби з соломи та паперу, писанкарство.	6
6. Давність українського народнього мистецтва. Послідовність розвитку.	7
7. Вартість українського народнього мистецтва.	8
8. Сива давнина. Трипільська культура.	9
9. Держава антив.	
10. Київський трикутник.	12
11. Загальні відомості про культуру - Я. Масляк	14
12. Архітектура.	18
13. Дерев'яна архітектура.	23
14. Початки малярства й церковне малярство.	26
15. Українська музика.	29
16. Музичні інструменти.	32
17. Український театр і його роля.	34
18. Вишивання .	40
19. Ноша .	42

xxxxxxxxxxxx

Управа Української Центральної Шкільної Ради Австралії висловлює подяку п-і Л. Гаєвській-Денес і п. Я. Маслякові за дозвіл використати їхні конспекти з української культури.

Методична Комісія УЦШР рекомендує ці конспекти для вжитку 8-10 кл. українських шкіл, як допоміжний матеріал.

xxxxxxxxxxxx